

Filologijos
fakultetas

Tarptautinis kultūrinės lingvistikos seminaras
Międzynarodowe seminarium lingwistyki kulturowej

VERTYBĖS LIETUVIŲ IR LENKŲ PASAULĖVAIZDYJE

Vilniaus universitetas, Vilnius, liepos 4-7 d.

WARTOŚCI W JĘZYKOWYM OBRAZIE ŚWIATA LITWINÓW I POLAKÓW

Uniwersytet Wileński, Wilno, 4-7 lipca

TEZĖS / TEZY

Vilnius 2019

RENGINIO RĖMĖJAI / SPONSORZY

Lietuvos
mokslo
taryba

POMOC
POLAKOM
NA WSCHODZIE

Filologijos
fakultetas

SENAT
RZECZYPOSPOLITEJ
POLSKIEJ

Leidinio sudarytoja / Opracowanie: Kristina Rutkowska
Teksto vertimas / Tłumaczenia: Monika Bogdzevič, Teresa Dalecka,
Irena Fedorovič, Irena Snukiškienė
Korektūra, techninis redagavimas / Korekta, redakcja techniczna:
Agata Adamaitytė
Recenzentė / Recenzent: Danutė Liutkevičienė
ISBN 978-609-07-0195-9

Mokslinis komitetas / Komitet naukowy

prof. habil. dr. Jerzy Bartmiński

Marijos Sklodovskos-Kiuri universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin)

prof. dr. Irena Smetonienė

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

prof. habil. dr. Anna Tyrpa

Lenkijos MA Lenkų kalbos institutas, Krokuva
Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

doc. dr. Viktorija Ušinskienė

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

doc. dr. Vilma Zubaitienė

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Organizacinis komitetas / Komitet organizacyjny

prof. dr. Kristina Rutkovska

Vilniaus universitetas / Uniwersytet Wileński
koordinatorė / koordynator

prof. habil. dr. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

dr. Marius Smetona

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

mgr. Agata Adamaitytė

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

mgr. Monika Bogdziewicz

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

mgr. Irena Snukiškienė

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Karolina Slotvinska

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

TURINYS / TREŠĆ

Kviestinių lektorių paskaitos / Wykłady lektorów seminarium

Prof. habil. dr. Jerzy Bartmiński **5**

Prof. habil. dr. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska **6**

Pranešimai / Referaty

mgr. Sara Akram **10**

mgr. Monika Bogdziewicz **12**

Doc. dr. Irena Fedorowicz, Doc. dr. Kinga Geben **14**

Doc. dr. Kinga Geben **16**

mgr. Damian Gocół **19**

Dr. Marta Hartenberger **20**

Prof. dr. (HP) Birutė Jasiūnaitė, Doc. dr. Jelena Konickaja **22**

Doc. dr. Naglis Kardelis **27**

Doc. dr. Galina Miškinienė **34**

Habil. dr. Marta Nowosad-Bakalarczyk **36**

Dr. Jūratė Pajėdienė **38**

Dr. Vilija Ragaišienė **42**

Prof. dr. Kristina Rutkovska **44**

Dr. Vilija Sakalauskienė **48**

Prof. habil. dr. Zofia Sawaniewska-Mochowa **51**

Karolina Slotvinska, Prof. dr. Kristina Rutkovska **54**

Dr. Marius Smetona **59**

Prof. dr. Irena Smetonienė **63**

mgr. Irena Snukiškienė **68**

Doc. dr. Bronė Stundžienė **70**

Habil. dr. Joanna Szadura **74**

Dr. Loreta Vaičiulytė-Semėnienė **75**

Dr. Beata Žywicka **79**

Kviestinių lektorių paskaitos

Wykłady lektorów seminarium

Prof. habil. dr. Jerzy Bartmiński

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Założenia i metody lingwistyki kulturowej - na przykładzie definicji PRACY w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów” (LASiS)

Referat składa się z trzech części. W pierwszej skrótowo prezentuje się założenia ogólne, na jakich opierają się badania etnolingwistyczne (lingwistyka kulturowa) w Polsce, w drugiej przypomina instrumentarium pojęciowe wypracowane w ramach lubelskiej etnolingwistyki kognitywnej (językowy obraz świata, stereotyp, definicja kognitywna, punkt widzenia i perspektywa interpretacyjna, profilowanie i profil, wartości, podmiot), a w części trzeciej, zasadniczej, w nawiązaniu do *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*, t. 1-5, Lublin 2015-2019) pokazuje na przykładzie jednego konceptu PRACA efekty analizy z stosowaniem tego instrumentarium pojęciowego LEK.

Kultūrinės lingvistikos teorinės prielaidos ir metodai – DARBO definicijos „Slavų ir jų kaimynų aksiologiniame leksikone” (LASiS) pavyzdys

Pranešimą sudaro trys dalys. Pirmoje trumpai pristatomos bendro pobūdžio etnolingvistinių (kultūrinės lingvistikos) tyrimų Lenkijoje teorinės prielaidos. Antroje primenamos pagrindinės Liublino etnolingvistikos mokyklos pasiūlytos ir plačiai vartojamos sąvokos (pasaulio vaizdas kalboje, stereotipas, kognityvinė definicija, žiūros taškas ir perspektyva, profiliavimas ir profilis, vertybės, subjektas). Trečioje (pagrindinėje) dalyje, naudojant Slavų ir jų kaimynų aksiologinį leksikoną (lenk. Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów, t. 1–5, Lublin 2015–2019), pasitelkiant DARBO (lenk. PRACA) konceptą, pateikiami analizės, atliktos taikant LEK metodologiją, rezultatai.

Prof. habil. dr. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Jak eksplikować koncepty kulturowe?

Etnolingwistyka, obok psychologii społecznej, psychologii świadomości, socjologii wiedzy, socjologii pamięci czy historiografii, jest nauką o tożsamościach zbiorowych, o narracjach interpretujących rzeczywistość (Chlebda 2010: 10). Tożsamość zbiorowa w ramach tak zakrojonej dyscypliny bywa pojmowana jako konstrukt mentalny, do którego dostęp dają dopełniające się i „uzewnętrznione” językowo obrazy. Badanie tożsamości (podzielanych przez zbiorowość przekonań i wartości oraz odpowiadających im symboli) jest najbardziej skuteczne wtedy, gdy jego przedmiotem jest język – i to zarówno w węższym sensie lingwalnym (struktury języka, narracje tekstowe), jak i w szerszym, semiotycznym. Bez względu jednak na sposób pojmowania etnolingwistyki (lingwistyczny czy semiotyczny), można stawiać pytania o fenomeny językowe składające się na tożsamość, o metody, jakimi daje się ją badać, a także o dane źródłowe, na podstawie których wyznaczniki tożsamości wspólnotowej daje się rekonstruować.

W tekście opublikowanym na łamach 29. tomu lubelskiej „Etnolingwistyki” pytałam o typy danych relewantnych etnolingwistycznie, w tym referacie skupiam uwagę na „fenomenach językowych”, które mają charakter narracyjny i składają się na tożsamość zbiorową. Język („fenomen najbardziej i najgłębiej ludzki, niemal definiujący człowieczeństwo”, Grzegorzczkova 2007: 199–200) traktuję jako znaczący fakt społeczny, który ma udział w konstruowaniu tożsamości zbiorowej: tożsamość może być wyrażana językowo i na podstawie danych językowych można ją rekonstruować. Używane w tym kontekście pojęcie „narracji interpretujących rzeczywistość” odnoszone jest do opowieści o świecie i jego składników, oddawanych w postaci zespołu sądów bardziej i mniej stabilizowanych, do opowieści, które są jednocześnie interpretacjami świata i przyjmują kształt definicji kognitywnych (Bartmiński 1980, 1988, 2007).

Po opublikowaniu w 1988 roku artykułu Jerzego Bartmińskiego *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, pojęcie definicji

kognitywnej znalazło operacjonalizację w opisie różnego typu jednostek (znaczeń słów, stereotypów, pojęć, konceptów kulturowych, kulturomów). W ciągu trzydziestu lat funkcjonowania definicji uformowały się dwa typy opisu etnolingwistycznego – holistyczny (zintegrowany) i separacyjny (izolowany) (Niebrzegowska-Bartmińska 2014). Opis pierwszy preferowany jest w lubelskim *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL), opis drugi – w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów* (LASiS). Oba typy opisu etnolingwistycznego ujawniają funkcjonowanie stereotypów/konceptów w pewnej sieci powiązań, których odtworzenie pozwala uchwycić system wartości leżący u podłoża badanych języków i kultur.

Kaip eksplikuoti kultūrinis konceptus?

Etnolingvistika, kaip ir visuomenės psichologija, sąmonės psichologija, žinių sociologija, atminties sociologija ar istoriografija, priskiriama disciplinų grupei, kurios tyrimų objektas yra kolektyvinė tapatybė, realybę interpretuojantys naratyvai (Chlebda 2010: 10). Kolektyvinė tapatybė taip apibrėžtos disciplinos rėmuose suvokiama kaip mentalinis konstruktas, pasiekiamas per tarpusavyje pasipildančius ir „išoriškai“ prieinamus kalbinius vaizdus. Tapatybės (bendruomenės priimtų įsitikinimų, nuostatų ir vertybių bei juos atitinkančių simbolių) tyrimas duoda geriausių rezultatų tuo atveju, kai jo objektu tampa kalba – tiek siaurąja lingvistine reikšme (kalbinės struktūros, tekstiniai naratyvai), tiek plačiąja semiotine reikšme. Vis dėlto, nepaisant to, kaip yra suvokiama etnolingvistika (lingvistiškai ar semiotiškai), galima kelti klausimus apie tapatybę sudarančius kalbinius fenomenus, jos tyrimo metodus bei duomenų šaltinius, kurių pagrindu rekonstruojami kolektyvinės tapatybės indikatoriai.

Žurnalo „Etnolingvistika“ 29-ame tome paskelbtame tekste kėliau klausimą apie etnolingvistikos atžvilgiu reikšmingus duomenų tipus, šiame pranešime dėmesį sutelkiu į kolektyvinės tapatybės pamatą sudarančius naratyvinio pobūdžio „kalbinius fenomenus“. Kalbą („daugiausiai žmogiškumo bruožų turintį fenomeną, beveik apibrėžiantį žmogiškumą“, Grzegorzczkova 2007: 199–200) laikau svarbiu visuomeniniu faktu, veikiančiu kolektyvinės tapatybės formavimosi procesą: tapatybė gali būti reiškiamą kalba ir lygiai taip pat atkuriamą kalbinių duomenų pagrindu. Šiame kontekste vartojama „realybę interpretuojančių naratyvų“

sąvoka siejama su pasakojimais apie pasaulį ir jo sudedamąsias dalis, perteikiamas daugiau ar mažiau įtvirtintų nuomonių rinkiniu, su pasakojimais, kurie yra pasaulio interpretacijos, įgyjančios kognityvinių definicijų pavidalą (Bartmiński 1980, 1988, 2007)

Paskelbus 1988 metais Jerzo Bartmińskiego straipsnį *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, kognityvinės definicijos sąvoka imta vartoti įvairių kalbinių vienetų (leksemų, stereotipų, sąvokų, kultūrinių konceptų, kultūremų) aprašuose. Per trisdešimt šios definicijos funkcionavimo metų susiformavo du etnolingvistinio aprašo modeliai: holistinis (integruotas) ir separacinis (izoliuotas) (Niebrzegowska-Bartmińska 2014). Pirmasis pasitelktas Liublino Liaudies stereotipų ir simbolių žodyne (Ie. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, SSIŚL), antrasis – Slavų ir jų kaimynų aksiologiniame leksikone (*Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, LASiS). Abu minėtieji modeliai atskleidžia stereotipų / konceptų funkcionavimą tam tikrame sąsajų tinkle, o jų rekonstrukcija leidžia atskleisti vertybių sistemas, pamatuojančias tiriamas kalbas ir kultūras.

Literatūra

Bartmiński Jerzy 1980, Założenia teoretyczne słownika, in: *Słownik ludowych stereotypów językowych*, Wrocław 1980, 7–36.

Bartmiński Jerzy 1988, Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa, in: *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, 169–183.

Bartmiński Jerzy 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.

Chlebda Wojciech 2010, W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian, in: *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. Wojciech Chlebda, Opole, 7–20.

Grzegorzczkova Renata 2007, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa.

LASiS – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. Jerzy Bartmiński: t. 1. *Dom*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015; t. 2. *Europa*, red. Wojciech Chlebda, Lublin-Opole 2018; t. 3. *Praca*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2016; t. 4. *Wolność*, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Lublin-Warszawa 2019; t. 5. *Honor*, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdačić, Lublin 2017.

Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława 2014, *Od separacyjnego do ho-*

listycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”, in: *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3. *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin, 71–102.

Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława 2017, Jakże dane są relewantne etnolingwistycznie?, in: *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 29, 11–29.

SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1: *Kosmos. Koncepcja całości* i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, cz. 1. *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2. *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3. *Meteorologia*, Lublin 2012; cz. 4. *Świat, światło, metale*, Lublin 2012; t. 2: *Rośliny*, cz. 1. *Zboża*, Lublin 2017, cz. 2. *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Lublin 2018.

PRANEŠIMAI / REFERATY

mgr. Sara Akram

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Przestrzeń w twórczości Wojciecha Jagielskiego (na przykładzie książek *Modlitwa o deszcz* i *Z Zachodu na Wschód*)

Przestrzeń od dawna była przedmiotem badań różnorodnych dyscyplin naukowych, zarówno ścisłych, jak i humanistycznych, w tym szczególnie filozofii. Na gruncie polskiego literaturoznawstwa badania nad przestrzenią w dziele literackim zostały zainicjowane przez Pracownię Poetyki Historycznej Instytutu Badań Literackich, która zorganizowała w 1977 roku konferencję poświęconą temu zagadnieniu. Polskie rozważania nad kategorią przestrzeni zainspirowane zostały wówczas myślą zagranicznych badaczy: Georges'a Pouleta, Gastona Bachelarda i Jurija Łotmana, a także, w późniejszym czasie, koncepcją chronotopu Michaiła Bachtina. Pokłosiem ówczesnej konferencji jest monografia pt. *Przestrzeń i literatura. Studia* pod redakcją Michała Głowińskiego i Aleksandry Okopień-Sławińskiej, w której znajduje się m. in. artykuł Janusza Sławińskiego, porządkujący dotychczasową refleksję nad przestrzenią. Późniejszy rozwój badań nad kategorią przestrzeni doprowadził, w latach 90. XX wieku, do tzw. zwrotu przestrzennego, którego konsekwencją są współcześnie wielowymiarowe badania nad przestrzenią jako elementem utworu literackiego. Jak wskazuje Jan Adamowski, językowe badania nad przestrzenią mogą być realizowane m. in. poprzez analizę konkretnych tekstów, w których kategoria przestrzeni występuje jako czynnik organizujący morfologię i kompozycję utworu literackiego (Adamowski 1999: 8). Jednym z gatunków wypowiedzi, w których znaczącą rolę odgrywa przestrzeń, jest reportaż, ponieważ reporter podróżuje po często obcej przestrzeni, nie tylko w sensie fizycznym, geograficznym,

ale przede wszystkim kulturowym, społecznym. Na przykładzie wybranych książek Wojciecha Jagielskiego, w swoim wystąpieniu zamierzam zaprezentować, w jaki sposób przestrzeń organizuje opowieść reportera (w książce *Z Zachodu na Wschód*), a także w jaki sposób przebiega proces semantyzacji przestrzeni (w książce *Modlitwa o deszcz*). Jakie elementy przestrzeni stają się ważne i dlaczego, w jaki sposób porusza się i odnajduje w niej reporter – między innymi te zagadnienia zostaną poruszone w referacie.

Erdvė Wojciecho Jagielskio kūryboje (remiantis knygomis *Lietaus malda* (lenk. *Modlitwa o deszcz*) ir *Iš vakarų į rytus* (lenk. *Z Zachodu na Wschód*))

Erdvė nuo seno buvo įvairių mokslinių disciplinų objektas, tiek tikslųjų, tiek humanitarinių, ypač filosofijos. Lenkų literatūrologijoje erdvės tyrimus literatūros kūriniuose pradėjo Literatūros tyrimų instituto istorinės poetikos skyrius (*Pracownia Poetyki Historycznej Instytutu Badań Literackich*), kuris 1977 m. surengė konferenciją, skirtą erdvei nagrinėti. Lenkų atliekamus erdvės kategorijos tyrimus įkvėpė užsienio tyrėjų idėjos: Georges'o Pouleto, Gastono Bachelardo ir Jurijaus Lotmano, o vėliau ir Michailo Bachtino chronotopo koncepcija. Po šios konferencijos buvo išleista monografija *Erdvė ir literatūra*, red. Michał Głowiński ir Aleksandra Okopień-Sławińska. Monografijoje be kitų yra Januszo Sławińskiego straipsnis, kuriame apibendrinti ankstesni erdvės apmąstymai. Vėlesnė erdvės kategorijos tyrimų raida XX a. dešimtajame dešimtmetyje suponavo taip vadinamą „erdvinį posūkį“, kurio pasekmė – dabartiniai daugiamačiai erdvės, kaip literatūrinio kūrinio elemento, tyrimai. Kaip teigia Jan Adamowski, kalbiniai erdvės tyrimai gali būti vykdomi analizuojant, tarp kitko, konkrečius tekstus, kuriuose erdvės kategorija mato ma kaip veiksnys, kuriantis literatūros kūrinio morfologiją ir kompoziciją (Adamowski 1999: 8). Viena iš pasisakymų rūšių, kuriose erdvė vaidina svarbų vaidmenį, yra reportažas, kadangi reporteris dažnai keliauja po svetimą erdvę ne tik fizine, geografine, bet, visų pirma, kultūrine ir visuomenine prasme. Remdamasi pasirinktomis Wojciecho Jagielskio knygomis, savo pranešime pademonstruosiu, koku būdu erdvė kuria reporterio pranešimą (knygoje *Iš vakarų į rytus*), taip pat ir koku būdu vyksta erdvės semantizacijos procesas (knygoje *Lietaus malda*). Kokie erdvės elementai tampa svarbūs ir kodėl, kaip reporteris joje atsiduria ir juda – šie klausimai taip pat bus nagrinėjami pranešime.

Między wstydem a lękiem. Przegląd wybranych modeli kognitywnych WSTYDU w języku litewskim (na podstawie danych tekstowych)

Językowo-kulturowe badania nad semantyką nazw stanów emocjonalnych i wartości stanowią we współczesnym językoznawstwie jeden z najczęściej obieranych kierunków badawczych. Przyczyn takiego stanu rzeczy można doszukiwać się z jednej strony w chęci zgłębienia wiedzy na temat skomplikowanej struktury umysłowej człowieka i kognitywno-kulturowych jej uwarunkowań. Z drugiej strony zadecydowało o tym wynikające z nauk kognitywnych przekonanie o wzajemnym powiązaniu języka, zdolności poznawczych człowieka i kultury oraz traktowanie badań struktur językowych i semantyki języka jako narzędzia dotarcia do sposobu rozumienia i wartościowania świata (por. Bartmiński 2007; Geeraerts 2006; Evans, Green 2006). Przekonanie to zyskuje szczególną wagę w badaniach leksykalizacji pojęć niewidzialnych „gołym okiem”, abstraktów, w tym również stanów emocjonalnych.

Jednym z głównych celów stawianych w badaniach nad nazwami uczuć jest próba dotarcia do sposobu rozumienia i ewaluacji kryjących się pod nimi stanów emocjonalnych oraz wiążących się z nimi doświadczeń. Celowi temu służy rekonstrukcja pojęciowych reprezentacji poszczególnych kategorii uczuć, m.in. z wykorzystaniem zaproponowanych przez kognitywistów amerykańskich modeli kognitywnych (ang. *cognitive models*) czy też zaproponowanych przez J. Bartmińskiego profili wyobrażenia bazowego. Zamierzeniem niniejszego artykułu jest prezentacja modeli kognitywnych i odnoszących się do nich jednostek leksykalnych, stanowiących swoiste pogranicze stanów emocjonalnych wstydu i lęku, np. wstyd jako lęk przed odrzuceniem, lęk jako konsekwencja wstydu i in. Są to więc przypadki językowo poświadczonych transmisji pewnych aspektów uczucia wstydu i lęku oraz wzajemnych ich konwergencji. W analizie przedstawiono językowy obraz obszarów doświadczeń emocjonalnych stanowiących peryferie kategorii uczuć z rodziny wstydu, ale jeszcze niezaliczanych do kategorii uczuć lęku w podstawowym tego słowa znaczeniu.

Tarp gėdos ir baimės. Pasirinktų GĖDOS kognityvinių modelių lietuvių kalboje apžvalga (remiantis tekstiniais duomenimis)

Kalbiniai ir kultūriniai jausmų konceptų bei vertybių tyrimai – viena dažniausiai pasirenkamų šiuolaikinės kalbotyros tyrimų krypčių. Tokių padėtį lemia, viena vertus, noras prasiskverbti į sudėtingos žmogaus sąmonės klodus ir juos sąlygojančias kultūrinės ir kalbines aplinkybes, kita vertus, kognityvinių mokslų įsitikinimas apie glaudų kalbos, kultūros ir žmogaus kognityvinių gebėjimų ryšį bei kalbinių struktūrų ir semantikos tyrimus kaip įrankį atskleisti pasaulio suvokimo ir vertinimo būdą (plg. Bartmiński 2007; Geeraerts 2006; Evans, Green 2006). Šis įsitikinimas tampa itin svarbus tiriant „plika akimi“ nematomų objektų, abstraktų, o iš jų ir jausmų, leksikalizavimą.

Vienas pagrindinių jausmų pavadinimų analizės tikslų – bandymas atskleisti slypinčių po šiais pavadinimais emocinių būsenų ir patirčių suvokimo būdą ir vertinimą. Tikslui pasiekti atliekama atskirų jausmų kategorijų mentalinių reprezentacijų rekonstrukcija, naudojant amerikiečių kognityvinės lingvistikos pasiūlytus kognityvinius modelius (angl. *cognitive models*) ar J. Bartmińsko vadinamus bazinio vaizdinio profilius. Šiame pranešime pristatomi tie GĖDOS kognityviniai modeliai ir juos žymintys leksiniai vienetai, kurie sudaro tam tikrą gėdos ir baimės jausmų paribį, pvz., gėda kaip paniekinimo baimė, gėda kaip baimės pasekmė ir kt. Taigi, pristatomi kalba įtvirtintų tam tikrų gėdos ir baimės aspektų transmisijos ir tarpusavio konvergencijos atvejai. Analizėje parodomas emocinių būsenų, gėdos jausmų kategorijoje užimančių palyginti periferines dalis, bet dar nepriskiriamų baimės kategorijai pagrindine šio žodžio prasme, kalbinis vaizdas.

Literatūra

Anusiewicz J. 1990, Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie. In: Bartmiński J., *Etnolingwistyka*, t. 3., 95–141.

Bańko M. (red.) 2000, *Inny słownik języka polskiego [ISJP]* (T. 1-2). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Bartmiński J. 1988, Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa. In: Bartmiński J., *Konotacja*. Lublin.

Bartmiński J. 2007, *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Bartmiński J., Chlebda W. 2013, Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie stereotypu EUROPY. In: *Etnolingwistyka*, t. 25, 69–95.

Bartmiński J., Żuk G. 2009, Pojęcie RÓWNOŚCI i jego profilowanie we współczesnym języku polskim. In: Bartmiński J., *Etnolingwistyka*, t. 21, 47–67.

Evans V., Green M. 2006: *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Edinburgh.

Geeraerts D. 2006: *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter

Keinys S. (red.) 2000, *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas [DLKŽ]* (T. 1–6). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Krzyżanowski J. (red.) 1969–1978, *Nowa księga przysłów i wyrażen przy-słowiowych polskich. W oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego* (T. 1–4). Warszawa: PWN.

Mikołajczuk A. 1999, *Gniew we współczesnym języku polskim. Analiza semantyczna*, Warszawa: Energeia.

Mikołajczuk A. 2011, Ile radości jest w radości? O modelach uczuć „w rodzaju radości“ związanych z rzeczownikiem radość. In: *Poradnik Językowy*, Nr 4, 57–71.

Mikołajczuk A. 2012, Konceptualizacja wstydu w polszczyźnie (na tle porównawczym). In: *Odkrywanie znaczeń w języku*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 124–145.

Naktinienė G. (red.) 1941–2002, *Lietuvių kalbos žodynas [LKŽ]* (T. 1–10). Vilnius.

Doc. dr. Irena Fedorowicz, Doc. dr. Kinga Geben

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Wartości patriotyczne i religijne w tekstach poetyckich dra Gabriela Jana Mincewicza

Celem referatu jest wskazanie głównych symboli i wyznaczników wartości patriotycznych i religijnych w tekstach poetyckich Gabriela Jana Mincewicza (1938-2016). Był on znanym w Wilnie i na Wileńszczyźnie

muzykiem, pedagogiem, ale też dr. nauk humanistycznych w dziedzinie teologii, posłem na Sejm Republiki Litewskiej, działaczem kulturalno-oświatowym. Zasługi G. J. Mincewicza dla kultury polskiej na Litwie zostały dostrzeżone jeszcze w latach 80. XX wieku, został on nazwany przez prof. Wojciecha J. Podgórskiego „lirnikiem wileńskim”.

Obiektem badań są wybrane teksty poetyckie G. J. Mincewicza, większość z nich weszła do repertuaru kierowanego przez niego Reprezentacyjnego Polskiego Zespołu Pieśni Tańca „Wileńszczyzna” (powstał w 1981 r.). Niektóre utwory autorskie tego poety i kompozytora znalazły się w zbiorze *Pieśni Wileńszczyzny* (Olsztyn, wyd. 1 – 1992, wyd. 2. – 2007), inne pozostają w archiwum prywatnym. Analizowane w tym artykule utwory poetyckie podzielono na kilka grup tematycznych, zanalizowano w nich kulturowe wyznaczniki polskości oraz językowy obraz ojczyzny. Analiza uwzględnia konteksty: sakralny, historyczny, społeczny i lingwistyczny.

Patriotinės ir religinės vertybės poetiniuose dr. Gabrieliaus Jano Mincevičiaus tekstuose

Pranešimo tikslas – atskleisti pagrindinius patriotinių ir religinių vertybių simbolius ir rodiklius poetiniuose Gabrieliaus Jano Mincevičiaus tekstuose (1938–2016). G. J. Mincevičius buvo garsus Vilniaus ir Vilniaus krašto muzikantas, pedagogas bei humanitarinių mokslų teologijos srities daktaras, Lietuvos Respublikos Seimo narys, kultūros ir švietimo veikėjas. G. J. Mincevičiaus nuopelnai lenkų kultūrai Lietuvoje pastebėti dar XX a. 9-ajame dešimtmetyje; prof. Wojciechas J. Podgórskis pavadino jį „Vilniaus lyrininku“.

Tyrimų objektą sudaro pasirinkti poetiniai G. J. Mincevičiaus tekstai, kurių dauguma pateko į jo vadovaujamo reprezentacinio lenkų dainų ir šokių ansamblio „Wileńszczyzna“ (įkurto 1981 m.) repertuarą. Kai kurie šio poeto ir kompozitoriaus autoriniai kūriniai išleisti dainų sąvade „Pieśni Wileńszczyzny“ („Vilniaus krašto dainos“) (Olsztynas, leid. 1 – 1992, leid. 2 – 2007), kiti laikomi asmeniniame archyve. Ištirti poetiniai kūriniai padalinti į kelias temas grupes; analizuoti juose aptikti kultūriniai lenkiškumo rodikliai bei kalbinis tėvynės vaizdas. Analizė apėmė šiuos kontekstus: sakralinį, istorinį, visuomeninį ir lingvistinį.

Šaltiniai

Tekstai iš asmeninio G. J. Mincevičiaus ir N. Sosnovskos archyvo.

Literatūra

Bartmiński Jerzy 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.

Mincewicz Jan 1992, *Pieśni Wileńszczyzny*, Olsztyn.

Podgórski Wojciech Jerzy 1994, *Litwa i Polska XIX i XX wieku – inspiracje literackie, kulturalne, oświatowe. Wybór esejów*, Warszawa.

Polski Zespół Ludowy *Pieśni i Tańca „Wileńszczyzna” (X-lecie zespołu)*, Lublin 1991.

Wileńska encyklopedia 1939-2004. Oprac. Mieczysław Jackiewicz, Warszawa 2007, 391–392.

Doc. dr. Kinga Geben

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Obraz Wilna w idiolekcie Czesława Jankowskiego

Referat ma na celu zrekonstruowanie językowego obrazu Wilna w idiolekcie wybitnego felietonisty Czesława Jankowskiego, którego „Przechadzki po Wilnie” są „arcydziełem felietonistyki polskiej” (Fedorowicz 2005: 185) oraz „dokumentem czasu i epoki” (tamże: 186). Zanalizowano cykl 55 felietonów „Przechadzki po Wilnie”, które ukazały się w okresie 22 VII 1924 – 10 XI 1927 w dzienniku „Słowo” wydawanym w Wilnie. Podstawą teoretyczną referatu są prace poświęcone zagadnieniu językowego obrazu świata (JOS) autorstwa J. Bartmińskiego (2015), S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (2015), R. Grzegorzczukowej (1999), G. Habrajskiej (2000) i A. Kozłowskiej (2007, 2009). Językowy obraz Wilna w felietonach Cz. Jankowskiego jest światem stwarzanym przez idiolekt pisarza, kreowanym przez przytaczanie toponimów, antroponimów, metafor, szczególnych „wileńskich” słów-kłuczy wkładanych w usta postaci. Czynnikiem emocjonalny autorskiej wizji sprawia, że obserwujemy nietypową „podmiotową” wizję świata (Niebrzegowska-Bartmińska 2015: 42), ponieważ teksty danego autora niosą ze sobą tylko jemu właściwy obraz świata (Kadyjewska 2001: 329). Wyodrębnione zostały 3 profile miasta, które felietonista postrzegał jako 1. teren (uszczegółowiony w

fasetach: przestrzeń miejska o określonej strukturze, pejzaż, prowincja, ukochane dziecko), 2. **wilnian** (uszczegółowiony w fasetach: „miasto znajomych” wyłaniające się z antroponimów oraz zbiorowisko ludzi), 3. **miejsce władzy** (fasety: „ciało urzędnicze”, urzędnik).

Za najistotniejsze w językowym obrazie Wilna utrwalonym w felietonach Cz. Jankowskiego uznaję szczególne nasycenie emocjonalnością i obrazowością wizji miasta jako pejzażu oraz jako wilnian. Wizja miasta jako przestrzeni jest kształtowana przez szczególnie częste wymienianie pewnych urbanonimów (np. plac Katedralny) lub całkowite pominięcie innych (np. cerkwi). Obecne w tekście onimy sprawiają, że poruszamy się w gęstej siatce skojarzeń i warstw wyobrażeń o Wilnie. W tekstach następuje gra z czytelnikiem polegająca na oscylowaniu między ukazywaniem miasta traktowanego z pełną atencją a ironicznym spojrzeniem na Wilno jako urzędnika, miejsca władzy lub prowincję. Nacechowane epitety „wileński, wielkomiejski, prowincjonalny, stary, mój, nasz, własny, drogi” pozwalają wyodrębnić w opisie językowego obrazu Wilna jako terenu istotny czynnik emocjonalny, świadczący o wyjątkowym charakterze tego szczególnego w kulturze polskiej miasta.

Vilniaus paveikslas Czestawo Jankowskio ideolekte

Pranešimo tikslas – kalbinio Vilniaus vaizdo atkūrimas garsaus feljetonisto Czestawo Jankowskio idiolekte, kurio „Pasivaikščiojimai po Vilnių“ vadinami „lenkų feljetonistikos šedevru“ (Fedorowicz 2005: 185) bei „laido ir epochos dokumentu“ (Fedorowicz 2005: 186). Išanalizuoti 55 feljetonai „Pasivaikščiojimai po Vilnių“, išleisti 1924 08 22–1927 11 10 Vilniaus dienraštyje „Słowo“. Teorinis pranešimo pagrindas – Bartmińskio (2015), S. Niebrzegowskos–Bartmińskos (2015), R. Grzegorzczukowos (1999), G. Habrajskos (2000) ir A. Kozłowskos (2007, 2009) darbai, skirti pasaulio vaizdo kalboje (PVK) problematikai. Cz. Jankowskio feljetonuose slypin-tis kalbinis Vilniaus vaizdas – tai rašytojo idiolekto kuriamas pasaulis, vartojant toponimus, antroponimus, metaforas, ypatingus „vilnietiškus“ raktazodžius, tariamus personažų lūpomis. Emocinis autoriaus vizijos elementas sukuria įspūdį, kad stebime neįprastą „objektinį“ pasaulio vaizdą (Niebrzegowska–Bartmińska 2015: 42), kadangi autoriaus tekstuose slypi tik jam vienam būdingas pasaulio vaizdas (Kadyjewska 2001: 329). Išskirti trys miesto profiliai, feljetonisto matomi kaip: 1) **plotas** (išskirtas fasetuose: tam tikros struktūros miesto erdvė, peizažas, provincija, mylimas vaikas); 2) **vilnietis** (išskirtas fasetuose: „pažįstamų

miestas“, išnyrantis iš antroponimų, ir žmonių sambūris); 3) **valdžios vieta** (fasetai: „valdininkijos kūnas“, valdininkas).

Manau, kad svarbiausias dalykas Cz. Jankowskio feljetonų įamžintame kalbiniame Vilniaus vaizde – tai ypatingas miesto vizijos emocionalumas ir vaizdingumas: miesto kaip peizažo ir miesto kaip vilniečių. Miesto kaip erdvės vizija formuojama ypač dažnai minint tam tikrus urbanismus (pvz., Katedros aikštę) ir visai neminint kitų (pvz., cerkvių). Tekste esantys onimai sukuria įspūdį, tarsi keliautume tankiu sąsajų ir Vilniaus įsivaizdavimų tinklu. Tekstai skaitytoją įtraukia tarsi į žaidimą, kuriame miestui kartais rodoma ypatinga pagarba, o kitur žiūrima ironiškai, kaip į valdininką, valdžios vietą ar provinciją. Būdingi epitetai „vilnietiškas, didmiestinis, provincionalus, senas, mano, mūsų, nuosavas, brangus“ leidžia išskirti kalbinio Vilniaus, kaip vietovės vaizdo, aprašyme svarbų emocinį aspektą, liudijantį apie šio ypatingo lenkų kultūrai miesto išskirtinumą.

Literatūra

Bartmiński Jerzy 2015, Perspektywa semazjologiczna i onomazjologiczna badaniach językowego obrazu świata, in: *Poradnik Językowy*, z. 1, 14–29.

Fedorowicz Irena 2005, *W służbie ziemi ojczystej. Czesław Jankowski w życiu kulturalnym Wilna lat 1905–1929*, Kraków: Collegium Columbinum.

Grzegorzczkova Renata 1999, Pojęcie językowego obrazu świata, in: *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 39–46.

Habrajska Grażyna 2000, Metody ankietowe i analiza tekstów w badaniach językowego obrazu świata, in: *Język a Kultura* 13, Wrocław, 73–84.

Kadyjewska Anna 2001, Problematyka obrazu świata w badaniach języka pisarza (na przykładzie pism Cypriana Norwida), in: *Semantyka tekstu artystycznego*, red. Anna Pajdzińska, Ryszard Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 321–332.

Kozłowska Anna 2007, Jeszcze o pojęciu językowego obrazu świata. Glosa do książki Anny Różyło „Dzień, noc i inne pory doby – studium porównawcze polszczyzny ogólnej i poezji Haliny Poświatowskiej”, in: *Colloquia Litteraria*, 2/3, 161–169.

Kozłowska Anna 2009, Problemy z idiolektem, in: *Język pisarzy jako problem lingwistyki*, red. Tomasz Korpysz, Anna Kozłowska, t. II, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 111–131.

Niebrzegowska–Bartmińska Stanisława 2015, O profilowaniu językowego obrazu świata, in: *Poradnik Językowy*, z. 1, 30–44.

mgr. Damian Gocół

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Pamięć ujęzykowiona w relacjach osób w okresie średniej dorosłości

W swoim referacie analizuję sposób, w jaki opowiadają o własnym doświadczeniu biograficznym osoby w okresie średniej dorosłości (30–60 lat). Porównując relacje, wybrane ze zbiorów własnych, dążę do wskazania, jakie środki są stosowane w budowaniu narracji biograficznej i konwersacji z badaczem. Celem referatu jest ustalenie, czy czynniki pozajęzykowe (zawód, status społeczny, wykształcenie, płeć, doświadczenie) wpływają na strukturę opowieści, wybór schematów narracyjnych i środków językowego wyrazu.

Vidutinio amžiaus žmonių prisiminimų kalba

Pranešime analizuoju būdą, kuriuo savo biografinę patirtį pristato vidutinio amžiaus žmonės (30–60-mečiai). Lygindamas pasakojimus, pasirinktus iš asmeninių archyvų, noriu parodyti, kokie būdai naudojami biografiniams pasakojimui kurti ir kalbant su tyrėju. Pranešimo tikslas – nustatyti, ar ekstralingvistiniai veiksniai (profesija, visuomeninė padėtis, išsilavinimas, lytis, patirtis) daro įtaką pasakojimo struktūrai, pasakojimo schemų ir kalbinės raiškos būdų pasirinkimui.

Dr. Marta Hartenberger

Bydgošćiaus Kazimiero Didžiojo universitetas
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Obraz Polaka w świetle tekstów medialnych kreowanych w przestrzeni internetowej przez mieszkańców krajów sąsiednich

Problematyka stereotypów narodowych wymaga, w sytuacji dynamicznych przemian w Europie i na świecie, aktualizacji i uwzględniania nowych źródeł. Nowym obszarem do śledzenia zmian we wzajemnym postrzeganiu narodów sąsiednich są teksty kultury medialnej, łączące kod werbalny z wizualnym. Wybrane przekazy zamieszczane w przestrzeni internetowej, kreujące obraz Polaka z perspektywy naszych sąsiadów, stanowiły już przedmiot analizy kulturowej i aksjologicznej mojej pracy doktorskiej.

W referacie rozwijam szerzej kwestię wykorzystania takich przekazów intersemiotycznych, jak memy, demotywatory, plakaty, reklamy do wartościowania przedstawicieli narodu sąsiedniego przez członków innych wspólnot narodowych. Wymienione źródła dostarczają wielu przykładów na etnocentryzm (Bartmiński 2009), stereotypizację, a nawet karykaturyzację wizerunku Polaka. Szybkość i łatwość tworzenia tekstów internetowych sprawia, że szablonowe memy oraz demotywatory stały się powszechnym narzędziem wykorzystywanym w Internecie do wyrażania poglądów na temat Innych (Niekrewicz 2015). Przestrzeń internetowa daje poczucie anonimowości użytkowników, a to pozwala im upowszechniać skrajne opinie oscylujące nierzadko ku uprzedzeniom do innych narodów. Dla młodego pokolenia Europejczyków cyberprzestrzeń to równoległy świat, podlegający innym zasadom niż otaczająca ich rzeczywistość. Nie brakuje w nim napisów i obrazów, skonstruowanych na zasadzie klisz, które odzwierciedlają głównie emocjonalny i nierzadko prześmiewczy stosunek do określonych grup etnicznych, środowisk hobbystycznych i zawodowych (Internet 2018).

Internetowy stereotyp Polaka funkcjonuje na dwóch płaszczyznach, języka i wyobraźni. Do analizy tekstów medialnych, łączących warstwę językową i wizualną, w których odzwierciedlił się wizerunek Polaka jako sąsiada, zastosowałam ramę wartościowania przyjętą przez E. Laskowską (1992). Główne syndromy, jakie składają się na wykreowany w mediach obraz Polaka, to *Polak – kibic*, co oznacza, że wydarzenia sportowe budzą najsilniejsze emocje, które uzewnętrzniają się w przestrzeni

wirtualnej, następnie *Polak – złodziej / oszust*. Problemem do peñniejszego zbadania pozostaje kwestia, w jakim zakresie internauci z poszczególnych krajów sąsiadujących z Polską konstruując internetowy wizerunek Polaka, odwołują się do stereotypu historycznego, modyfikują go czy raczej tworzą nowy, uwzględniając bieżące wydarzenia w swoich krajach, Europie i na świecie.

Lenko paveikslas kaimyninių šalių gyventojų kuriamuose žiniasklaidos tekstuose

Liaudies stereotipų problematika reikalauja, kad, kintant Europai ir pasauliui, būtų atsižvelgiama į naujus aktualius šaltinius. Nauja sritis, leidžianti tirti kaimyninių šalių tarpusavio požiūrio pokyčius, – žiniasklaidos kultūros tekstai, jungiantys verbalinį ir vizualinį kodus. Internetinės erdvės duomenys, kuriantys lenko paveikslą kaimynų akimis, jau buvo tirti mano disertacijoje, kaip kultūrinio ir aksiologinio tyrimo objektas.

Šis pranešimas pristato platesnį tokių intersemiotinių žinučių, kaip memai, demotyvatoriai, plakatai, reklamos, vertinančios kaimyninės tautos narius kitų tautų akimis, tyrimą. Minėti šaltiniai suteikia daug etnocentrizmo (Bartmiński 2009), stereotipizacijos, net lenko karikatūros pavyzdžių. Internetiniai tekstai kuriami lengvai ir greitai, todėl memai ir demotyvatoriai internete dažnai naudojami kaip priemonė reikšti nuomonę apie kitą (Niekrewicz 2015). Interneto erdvė vartotojams suteikia anonimiškumo jausmą, leidžiantį jiems reikšti kraštutines nuomones, dažnai kryptančias link prietarų apie kitas tautas. Jauniesiems europiečiams kibernetinė erdvė – tai paralelinis pasaulis, kuriame galioja kitos taisyklės, nei realybėje. Internete netrūksta klišinių užrašų ir vaizdų, kurie daugiausia atspindi emocinį ir neretai pajuokiantį santykį su tam tikromis etninėmis grupėmis, hobiais ar profesijomis (Internetas 2018).

Internetinis lenko stereotipas remiasi dviem platformomis – kalbine ir vaizduotės. Analizuodama žiniasklaidos tekstus, jungiančius kalbinį ir vizualinį sluoksnius, kuriuose atsispindi lenko kaip kaimyno vaizdas, naudoju E. Lakowskos (1992) sukurtus vertinimo kriterijus. Pagrindiniai požymiai, atspindintys žiniasklaidos sukurtą lenko įvaizdį – tai: *lenkas – sirgalius*, t. y. sporto įvykiai žadina stipriausias emocijas, rodomas virtualioje aplinkoje; *lenkas – vagis / apgavikas*. Tolesnių tyrimų problema galėtų būti klausimas, koku mastu Lenkijos kaimyninių šalių interneto vartotojai, internete kurdami lenko vaizdą, remiasi istoriniu stereotipu,

ji modifikuoja, ar galbūt kuria naują, susijusį su einamaisiais įvykiais savo valstybėse, Europoje ir pasaulyje.

Literatūra

Bartmiński Jerzy 2009, Etnocentryzm stereotypu. Polscy i niemieccy studenci o swoich sąsiadach, in: *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 229–241.

Internet jako przedmiot badań językoznawczych, 2018, pod red. Ewy Kotodziejek, Rafał Sidorowicz, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

Laskowska Elżbieta 1992, *Wartościowanie w języku potocznym*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Niekrewicz Anna Agnieszka 2015, *Od schematyzmu do kreatywności. Język memów internetowych*, Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jakuba z Paradyża.

Prof. dr. (HP) Birutė Jasiūnaitė, Doc. dr. Jelena Konickaja

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Метафоры дождя в литовских и русских поэтических текстах

1. Имея определенный опыт анализа метафор, связанных с различными явлениями природы (снегом, льдом, инеем, морозом, ветром, туманом, облаками, зарей, закатом), используемых в русском и литовском фольклоре и профессиональной поэзии, мы решили обратиться к давно интересующей нас теме дождя. Это актуально и в том отношении, что метеорологическая лексика и фразеология, где наряду с другими рассматриваются и названия дождя в латышском языке, анализируются в монографии латышского лингвиста Б. Лаумане (2005).

2. Как известно, дождь – атмосферное явление, которое особенно важно для крестьянства, поэтому в обоих языках мы находим многообразие названий из этой области. Это могут быть и отдельные

лексем, и фразеологические единицы, ср. лит. *lietus* „дождь“, *liūtis* „ливень“, *paliūte* „продолжительный дождь“, *bangas* „сильный дождь“, *duja, dulksna, purkšna* „морось“, *bajoras plaka piemenę* „о слепом дожде (идущем при солнце)“, и рус. дождь, ливень, морось, слепой дождь. По отношению как к ливню, так и к мелкому дождику, мороси можно использовать и многие выражения с переносным значением, которые подчеркивают зрительный (визуальный) или слуховой (акустический) аспект данного природного явления.

3. Метафоры дождя, часто встречаемые в поэзии обоих народов, условно можно разделить на несколько семантических групп: 1) антропоморфные (связанные с человеком), 2) зооморфные (отражающие реалии животного мира), 3) биоморфные (имеющие семантическую связь с растительным миром), 4) связанные с объектами и явлениями неживой природы), 5) „предметные“ (указывающие на тесную семантическую связь с изделиями рук человека, относящимися не к природной, а к социальной сфере), 6) связанные с абстрактными понятиями, 7) другие, не принадлежащие ни к одной из указанных групп.

4. Антропоморфные метафоры, в свою очередь, могут быть двоякими. Одни из них указывают на прямую логическую связь между человеком и атмосферным явлением, напр., лит. *lietus* „дождь“ – *berniukas* „мальчик“, *vaikiščias* „мальчуган“, *senis* „старик“, *brolis* „брат“, *kiem-sargis* „дворник“, *vagis* „вор“ и рус. дождь – друг, землемер, метчик, первенец, патриций. В других случаях эта связь не является прямой, поэтому ее можно выявить только при помощи определенных усилий, путем лингвистической интерпретации. Метафоры дождя могут иметь связь с некоторыми действиями человека. В литовской поэзии дождь *ateina* „приходит“, *pila* „льет“, *plaka* „сечет“, *rašo* „пишет“, тогда как в русской дождь стоит и думает, стучится, сечет, оступает. В других случаях в лексический состав выражений с переносным значением обоих языков включаются названия частей человеческого тела, иначе говоря, антропоморфный дождь может иметь руки, пальцы, кисти рук, ноги, колени, волосы, бороду и т. п. Отдельным вариантом реализации базовой антропоморфной метафоры можно считать и выражение с переносным значением дождь – слезы, распространенное в поэтических традициях обоих народов.

5. Как известно, речь и музыка – это явления, свойственные только

человеку, значит, выражения, относящиеся к моделям дождь – музыка или дождь – речь, также можно причислить к антропоморфной метафоре. В литовской поэзии мы обнаружили больше случаев, принадлежащих к первой модели, напр., лит. *lietus* „дождь“ – *melodija* „мелодия“, *sonata* „соната“, *simfonija* „симфония“, *orkestras* „оркестр“, ср. рус. дождь – песня. Как литовский, так и русский поэтический дождь имеет дар речи: ср. лит. *lietus plepa, kalba* „дождь болтает, говорит“, *lietaus fonetika* „фонетика дождя“, *lietaus stikliniai žodžiai* „стеклянные слова дождя“ и рус. дождь лепечет, латынь ливня, диктовка дождя.

6. Напротив, зооморфные и биоморфные метафоры дождя в поэтических текстах обнаружить довольно сложно. По имеющимся данным, они чаще встречаются в творчестве литовских авторов, напр., *lietaus lašai* „капли дождя“ – *žuvytės* „рыбки“, *žiogeliai* „кузнечики“, *pelytės* „мышки“. Зафиксирована выразительная глагольная биоморфная метафора *lietus žydi* „дождь цветет“, а отдельные дождевики сравниваются с цветками, ягодами или семенами растений: горохом, бобами, лилиями, вишнями. Б. Пастернак создал оригинальную метафору дождевые струи – побеги: отростки ливня, поросли капель.

7. Как видно по имеющемуся материалу, метафоры, относящиеся к модели дождь – объект или явление неживой природы, большим разнообразием отличаются в русской поэзии, напр., дождь – мгла, дым, лед, пыль, луч, река, ср. лит. *lietus* „дождь“ – *smalkės* „угар“, *migla* „мгла“, *lietaus lašai* „капли дождя“ – *akmenys* „камни“. Поэты обоих народов одинаково любят модель этой подгруппы дождь – металл или драгоценности, ср. лит. *lietus* „дождь“ – *perlai* „жемчуг“, *sidabras* „серебро“, *auksas* „золото“, *deimanto grūdas* „зернышко алмаза“ и рус. дождь – ртуть, серебро, рубины, алмазы, жемчуга.

8. В поэзии обоих народов очень разнообразны „предметные“ метафоры. Можно выделить несколько подгрупп таких метафор: 1) дождь – напиток (лит. *vynas*, рус. вино), 2) дождь – одежда, ткань, пряжа (лит. *skara* „платок“, *marška* „простыня“, *siūlai* „нити“, рус. плащ, саван, кисея, нити), 3) дождь – стекло (лит. *žydras stiklas* – *liūtis* „голубое стекло – ливень“, рус. хрустальный, стеклянный дождь), 4) дождь – мелкий, круглый или продолговатый, острый, обычно металлический предмет (лит. *moneta* „монета“, *kulka* „пуля“, *peilis* „нож“, *styga* „струна“, рус. медяшка, дробинка, игла, шляпка гвоздя,

запонка), 5) другие случаи (рус. сетка, плетень, жгут, столб, пилюля, стена). Соответствий последней подгруппы в литовской поэзии пока не обнаружено, но их можно найти в литовской диалектной речи.

Lietaus metaforos lietuvių ir rusų poetiniuose tekstuose

1. Turėdamos tam tikro patyrimo analizuoti įvairių gamtos reiškinių (sniego, ledo, šerkšno, šalčio, vėjo, rūko, debesų, aušros, saulėlydžio) metaforas, vartojamas lietuvių ir rusų folklore bei profesionaliojoje poezijoje (Jasiūnaitė, Konickaja 2004; Ясюнайте, Коницкая 2009; 2014), pagaliau ryžomės imtis ir seniai mus dominančios lietaus temos. Kaip žinome, lietus – atmosferos reiškinys, itin aktualus žemdirbių bendruomenei, todėl jis pasižymi pavadinimų (skirtingų leksemų, frazeologizmų) gausa abiejose kalbose, plg. liet. *lietus, liūtis, paliūtė, bangas, duja, dulksna, purkšna, bajoras plaka piemenę* ir rus. дождь, ливень, морось, слепой дождь. Tiek liūtis, tiek ir menkas lietutis, dulksna gali būti labai įvairiai nusakomas ir perkeltine reikšme, pabrėžiant arba regimąjį, vizualinį, arba girdimąjį, akustinį reiškinio aspektą. Apie su lietumi ir kitais atmosferos reiškiniais susijusių leksiką ir frazeologiją monografiją yra išleidusi latvių kalbininkė B. Laumanė (2005).

2. Lietaus metaforas, gausiai pasitaikančias abiejų tautų poezijoje, sąlygiškai galima skirti į keletą semantinių grupių. Jos gali būti 1) antropomorfinės (susijusios su žmogumi), 2) zoomorfinės (atspindinčios gyvūnų pasaulio realijas), 3) biomorfinės (turinčios tam tikrų semantinių ryšių su augalija), 4) susijusios su negyvosios gamtos objektais ar reiškiniais, 5) „daiktiškosios“ (atskleidžiančios glaudžius semantinius ryšius su žmonių pagamintais socialinės – ne gamtiškosios – sferos daiktais), 6) susijusios su abstrakčiais dalykais, 7) kitos, nepriklausančios nė vienai iš nurodytų grupių.

3. Antropomorfinės metaforos savo ruožtu gali būti dvejopo pobūdžio. Vienos iš jų rodo tiesioginį loginį žmogaus ir atmosferos reiškinio ryšį, kaip antai liet. *lietus – berniukas, vaikiščias, senis, brolis, kiemsargis, vargis* ir rus. дождь – друг, землемер, метчик, первенец, патриций. Kitais atvejais tas ryšys netiesioginis ir jam nustatyti reikalingos tam tikros pastangos, lingvistinė interpretacija. Lietaus metaforos gali sietis su tam tikrais žmogaus veiksmais. Lietuvių poezijos *lietus ateina, pila, plaka, rašo*, plg. rus. дождь стоит и думает, стучится, сечет, оступается. Dar

kitais atvejais abiejų kalbų perkeltinės reikšmės posakiuose minimos žmogaus kūno dalys, kitaip sakant, antropomorfinis lietus gali turėti rankas, pirštus, plaštakas, kojas, kelius, plaukus, barzdą ir pan. Antropomorfinės bazinės metaforos realizavimo atveju laikytinas ir perkeltinės reikšmės pasakymas *lietus* – ašaros, populiarius abiejų tautų poetinėje tradicijoje.

4. Kaip žinome, kalba ir muzika – tik žmogui būdingi reiškiniai, vadinasi, pasakymai, atitinkantys modelius *lietus* – *muzika* arba *lietus* – *kalba*, irgi laikytini antropomorfinės metaforos variantais. Pirmojo modelio atvejų daugiau aptikome lietuvių poezijoje, pvz.: *lietus* – *melodija*, *sonata*, *simfonija*, *orkestras*, plg. rus. дождь – песня. Tiek lietuvių, tiek ir rusų poetų lietus turi kalbos dovaną: plg. liet. *lietus plepa*, *kalba*, *lietaus fonetika*, *lietaus stikliniai žodžiai* ir rus. дождь лепечет, латынь ливня, диктовка дождя.

5. Zoomorfinių ir biomorfinių lietaus metaforų, priešingai, poetiniuose tekstuose aptikti gana sudėtinga. Turimais duomenimis, jų dažniau pasitaiko lietuvių autorių kūryboje, pvz., *lietaus lašai* – *žuvytės*, *žiogeliai*, *pelytės*. Užfiksuota išraiškina veiksmožodinė biomorfinė metafora *lietus žydi*, o atskiri lašai lyginami su augalo žiedais, uogomis ar sėklomis: *žirniais*, *pupomis*, *lelijomis*, *vyšniomis*. B. Pasternakas sukūrė originalią metaforą *lietaus srovės* – *atžalos*: отростки ливня, поросли капель.

6. Kaip rodo turima medžiaga, metaforos, atitinkančios modelį *lietus* – *negyvosios gamtos objektas* arba *reiškinys*, įvairesnės rusų poezijoje, pvz.: дождь – мгла, дым, лед, пыль, луч, река, plg. liet. *lietus* – *smalkės*, *migla*, *lietaus lašai* – *akmenys*. Abiejų tautų poetai vienodai mėgsta šiam pogrupiui priklausantį modelį *lietus* – *metalas* ar *brangakmeniai*, plg. liet. *perlai*, *sidabras*, *auksas*, *deimanto grūdas* ir rus. ртуть, серебро, рубины, топазы, жемчуга.

7. Labai didelė abiejų tautų poezijos „daiktiskųjų“ metaforų įvairovė. Skirtini keli tokių metaforų pogrupiai: 1) *lietus* – *gėrimas* (liet. *vynas*, rus. вино), 2) *lietus* – *drabužis*, *audeklas*, *verpalas* (liet. *skara*, *marška*, *siūlai*, rus. плащ, саван, кисея, нити), 3) *lietus* – *stiklas* (liet. *žydras stiklas* – *liūtis* ir rus. стеклянный, хрустальный дождь), 4) *lietus* – *smulkus*, *arvalus* ar *pailgas*, *aštrus*, *dažniau metalinis daiktas* (liet. *moneta*, *kulka*, *peilis*, *styga*, rus. медяшка, дробинка, игла, шляпка гвоздя, запонка), 5) kiti atvejai (rus. сетка, плетень, жгут, столб, пилюля, стена). Pastarojo pogrupio lietuviškų atitikmenų poezijoje kol kas neaptikome, tačiau

jų nesunkiai galima rasti tarminėje šnekamojoje kalboje.

Literatūra

Birutė Jasiūnaitė, Jelena Konickaja 2004, „Atlėkė paukštis be sparnų“ (Atmosferos reiškiniai frazeologijoje: sniegas), in: *Kalbotyra* 52 (1), 45–60.

Benita Laumane 2005, *Smalki lija zelta lietus*, Liepāja: LPA LiePA.

Бируте Ясюнайте, Елена Коницкая 2009, Колесница Пяркунаса (Атмосферные явления в выражениях с переносным значением: облака), in: *Балто-славянские исследования* 18, Москва: Индрик, 504–527.

Бируте Ясюнайте, Елена Коницкая 2014, Антропоморфные метафоры ветра в литовской и русской поэзии, in: *Journal of comparative studies*, Daugavpils: Saule, 369–386.

Doc. dr. Naglis Kardelis

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Gimtosios kalbos svarba vertybių puoselėjimui ir asmenybės ugdymui: filosofinis aspektas

Nors dažnai teigiama, kad pagrindinė kalbos funkcija yra komunikacinė, filosofui kalba įdomi ne todėl, kad ji yra kasdienio susižinojimo ir keitimosi informacija įrankis. Tarp kalbų, kurias žmogus išmoksta per savo gyvenimą, pirmoji jo išmokta kalba – būtent gimtoji, arba motinos, kalba – užima svarbiausią vietą. Jei tik gimtosios kalbos nepamiršta ir neišsižada, ja žmogus visą gyvenimą ne tik kalba, bendraudamas su kitais, bet ir mąsto, kitaip tariant, kalba su savimi pačiu savo sielos tylymoje ir gelmėse. Tad gimtoji kalba yra lyg veidrodis, kuriame atsispindi žmogaus dvasia, jo vidinis pasaulis. Kartu gimtoji kalba yra ir pirmasis langas į išorinį pasaulį – langas, kurį vaikui atveria jo motina. Jei tik šis gimtosios kalbos langas vėliau neuždaromas, jis, bėgant gyvenimui, veriasi vis labiau ir atveria pasaulį plačiausiai – plačiau nei kitos, vėliau išmoktos kalbos.

Martino Heideggerio mintis, kad kalba yra būties namai, ypač teisinga mąstant apie gimtąją kalbą. Gimtoji kalba – tai autentiškos būties namais tapusi dvasios teritorija, kurioje susitinka žmogaus vidinis pasaulis, gimtosios kalbos atspindėtas lyg veidrodyje, ir išorinis pasaulis, atsivėręs žvelgiant pro gimtosios kalbos langą. Galime teigti, kad gimtoji kalba yra ne tik autentiškos mūsų būties namai, bet ir pats autentiško mūsų buvimo būdas, įtraukiantis ir į vientisą visumą sujungiantis mūsų mąstymą, pasaulio matymą, egzistencinę jauseną ir vertybines nuostatas.

Gimtoji kalba vienintelė mums ataidi mūsų sielos gelmių aidu – tai lyg atspindys ne įprastame, optiniame, o akustiniame veidrodyje. Be abejo, šis sielos gelmių aidas girdimas ne fiziniemis, o sielos ausimis. Optinio ir akustinio veidrodžių analogijos, kurias pasitelkiame svarstydami apie gimtąją kalbą, yra labai svarbios dėl to, kad leidžia suvokti refleksines gimtosios kalbos galias: ši refleksija reiškiasi ir kaip savižina (kritinio mąstymo refleksija), ir kaip sąžinė (etinės savimonės refleksija). Turint galvoje etimologinį ryšį tarp žinojimą (bei savižiną, kaip kritinę refleksiją – reflektuojantį „susižinojimą su pačiu savimi“) ir sąžinę reiškiančių žodžių (plg. lietuviškus daiktavardžius savižina ir sąžinė, taip pat senosios graikų kalbos žodžius *oida* „žinau“, *sunoida* „žinau kartu su [kitais ir/ar savimi pačiu]“ ir *suneidēsis* „sąžinė [pažodžiui – regėjimas/žinojimas kartu su (savimi pačiu)]“, įstabu tai, kad būtent kalba leidžia aiškiau suvokti sąsajas tarp minėtų dviejų kalbos (ypač gimtosios) refleksyvumo aspektų.

Tuo, kad kritinio ir kūrybinio mąstymo galios labiausiai atsiveria žmogui mąstant gimtąją kalbą, net nereikia stebėtis: filosofai ne kartą yra atkreipę dėmesį į tai, kad filosofinis mąstymas produktyviausiai ir organiškiausiai skleidžiasi būtent gimtosios kalbos dirvoje. Daugelis pasakytų, kad autentiškai filosofuoti įmanoma tik gimtąją kalbą. Tai lemia ne tik tai, kad gimtoji kalba, kaip kritinio mąstymo veidrodis, yra skaidresnė už visas vėliau mūsų išmoktas kalbas, bet ir tai, kad ji, nuo pat gimimo tapusi mūsų dvasine prigimtimi, geriausiai leidžia patirti ir suvokti *apskritai bet kokią prigimtį*, sakytume, *prigimtį pačią savaime*, taigi ir kūrybingai įžvelgti tai, kas *prigimtiška* – vadinasi, ir *esmiška* – mus supančiame pasaulyje, jo daiktuose bei reiškiniuose.

Taip pat nereikėtų stebėtis, kad sąžinės – kaip etinės refleksijos – galią gimtoji kalba žmogui žadina labiau nei kitos kalbos: būtent gimtoji kalba, prigimtine žmogaus savastį atliepiančiu aidu ataidinti žmogaus

sieloje, labiau nei kuri kita kalba tampa ir jo sąžinės aidu. Sakytume, žmogui iš prigimties būdingas sielos tyrumo troškimas lengviausiai atpažįstamas tada, kai jis aidu suskamba tyruose gimtosios kalbos vandenyse.

Gimtosios kalbos refleksinės galios leidžia suvokti jos svarbą vertybių puoselėjimui ir asmenybės ugdymui. Gimtoji kalba, įsteigusi savitą pasaulio matymo kampą ir tapusi žmogui jo būties namais, jam parodo tai, kas pasaulyje vertinga – ji atveria ne tik pačias vertybes, bet ir tam tikrą jų hierarchiją. Šias vertybes bei jų hierarchiją gimtoji kalba žmogui iš pradžių suteikia kaip iš tėvų ir visos tautos paveldėtą tradiciją – kaip tam tikrą *prigimtinę duotį*. Tačiau gimtoji kalba, žmogui atsiskleisdama ne tik kaip vertybių šaltinis, bet ir kaip skaidriausias kritinės refleksijos veidrodis bei aštriausias kritinio mąstymo įrankis, o sykiu – ir kaip sieloje aidintis sąžinės balsas, vėliau leidžia šias iš tėvų paveldėtas vertybes nuolat tikrinti, vėl ir vėl jas išmėginant savarankiško mąstymo (kritinės savižinos) bei savarankiškos etinės savimonės (sąžinės) žaizdre: šitaip vertybės, užuot likusios vien prigimtinė duotimi, gimtajai kalbai raginant tampa mūsų *dvasinė užduotimi*.

Vertybes – jų turiningą tapatybę ir hierarchiją – įmanoma išlaikyti tik jas nuolat aktyviai puoselėjant, brandinant ir auginant. Šiuo atžvilgiu vertybės yra panašios ir į pačią kalbą – ją taip pat įmanoma išsaugoti tik ją nuolat auginant. Savo ruožtu tiek kalba, tiek vertybės yra panašios į gyvą žaliuojantį medį: juk ir medis – kaip gyvas medis – išsaugo savo organinę tapatybę tik nuolat augdamas, o pats augimas yra nuolatinės pastovumo ir kaitos derybos, tapatumo ir skirtingumo dialektika. Šią misteriją ir vėl leidžia geriau suvokti pačioje kalboje išryškėjančios sąsajos. Štai graikiškas žodis *physis* tuo pat metu reiškia ir *gimtį*, kaip gimimo procesą, ir *prigimtį*, kaip gimimo rezultatą. Panašiai kaip kiekvienas gyvas organizmas tuo pat metu yra ir tam tikra *prigimtis* (nes jis turi atitinkamą prigimtinę tapatybę), ir *gimtis* (nes jis, kol išlieka gyvas, nuolat auga ir keičiasi), taip ir kalba, kaip tam tikru atžvilgiu taip pat gyvas organizmas, ypač gimtoji kalba – prigimtinė žmogaus kalba – savo dinaminę *prigimtį* (santykinę tapatybę) išlaiko tik nuolatinės *gimties* (santykinės kaitos) būdu. Tad būtent gimtoji kalba – kaip prigimtis ir gimtis – leidžia geriau suvokti ne tik patį kalbos fenomeną, bet ir prigimtinį kalbos ryšį su vertybėmis, jų diegimu, puoselėjimu ir auginimu žmogaus sieloje.

Šis gimtosios kalbos ir vertybių auginimas neturi nutrūkti tol, kol žmo-

gus išlieka gyvas. Iš to plaukia labai svarbi išvada: jei tik įmanoma, kiekvienam kiekvienos tautos žmogui privalo būti suteikta galimybė ne tik kalbėti gimtąja kalba privačioje kasdienybėje, bet ir iš prigimties gaivalingoje – taigi ir kūrybingoje – gimtosios kalbos stichijoje siekti dvasios aukštumų viešai kultivuojamuose aukštuosiuose moksluose ir menuose. Savo noru išsižadėti gimtosios kalbos aukštojo mokslo ir aukštosios kultūros srityse, kaip ir pasiduoti prievartiniam spaudimui išstumti gimtąją kalbą iš minėtų sferų, – tai sutikti, kad būtų nupjautas žaliuojantis gyvo medžio vainikas. Tai būtų ne tik savo motinos ir tėvo, ne tik savosios tautos, bet ir savęs paties išdavystė.

Znaczenie języka ojczystego w pielęgnowaniu wartości i kształtowaniu osobowości: aspekt filozoficzny

Mimo iż często słyszymy, że podstawową funkcją języka jest funkcja komunikacyjna, w przypadku filozofa język jest ciekawy nie dlatego, że jest narzędziem codziennej komunikacji i wymiany informacji. Wśród języków, które człowiek poznaje w swoim życiu, pierwszym jest oczywiście język ojczysty, lub macierzysty, który zajmuje miejsce najważniejsze. Jeżeli człowiek nie zapomina lub nie wyrzeka się języka ojczystego, przez całe życie nie tylko nim mówi, rozmawia z innymi, ale też myśli, innymi słowy, rozmawia ze sobą w cichości i głębi duszy. Język ojczysty jest zatem jak zwierciadło, w którym znajduje odbicie dusza człowieka, jego świat wewnętrzny. Jednocześnie język ojczysty jest pierwszym oknem na świat zewnętrzny – oknem, które dziecku otwiera matka. Jeśli to okno języka ojczystego nie zostanie później zamknięte, z biegiem czasu otwiera się ono coraz szerzej i otwiera świat – szerzej niż inne, później poznane języki.

Myśl Martina Heideggera, że język jest domem bycia, wydaje się nadzwyczaj słuszną, gdy myślimy o języku ojczystym. Gdyż jest on przestrzenią duchową, która stała się domem prawdziwego bycia, spotyka się tu świat wewnętrzny człowieka, odbity przez język ojczysty jak w lustrze, oraz świat zewnętrzny, rozwierający się spoglądając przez okno języka ojczystego. Możemy twierdzić zatem, że język ojczysty jest nie tylko domem naszego prawdziwego bycia, ale też prawdziwym sposobem naszego bycia, angażującym i łączącym w jedną całość nasze myślenie, widzenie świata, poczucie egzystencji i wartości.

Język ojczysty jako jedyny odzywa się echem w głębi naszej duszy –

stanowi niejako odbicie nie w zwykłym, optycznym, a akustycznym lustrze. To echo głębi duszy jest, niewątpliwie, słyszalne nie fizycznie, a duchowo. Analogia między lustrem optycznym i akustycznym, użyta w rozważaniach nad językiem ojczystym, jest niezwykle istotna, gdyż pozwala pojąć moc refleksyjną języka ojczystego: ta refleksja wyraża się zarówno jako samowiedza (myślenie krytyczne), jak i sumienie (świadomość etyczna). Mając na uwadze więź etymologiczną między wyrazami wiedza (oraz samowiedza, jako refleksją krytyczną – odzwierciedlającą „kontakt z samym sobą”) oraz wyrazami oznaczającymi sumienie (por. litewskie rzeczowniki *savižina* (samowiedza) i *sąžinė* (sumienie), jak również wyrazy starogreckie *oída* „wiem“, *sunoida* „wiem razem z (innymi i/lub samym sobą)“ i *suneidēsis* „sumienie (dosłownie – widzenie/wiedza razem z (samym sobą))”, dostrzegamy, że to właśnie język pozwala lepiej zrozumieć powiązania między wspomnianymi dwoma aspektami refleksyjności języka (zwłaszcza ojczystego).

Fakt, że siła myślenia krytycznego oraz twórczego najlepiej przejawia się, gdy rozumujemy w języku ojczystym, nie powinien w ogóle dziwić: filozofowie niejednokrotnie zwracali uwagę na to, że myślenie filozoficzne w sposób najbardziej wydajny i organiczny przejawia się właśnie na glebie języka ojczystego. Wielu powiedziałoby, że filozofować w sposób autentyczny można wyłącznie w języku ojczystym. Jest to zdeterminowane nie tylko faktem, że jako zwierciadło myślenia krytycznego język ojczysty jest bardziej przezroczysty w porównaniu ze wszystkimi poznanymi później językami, ale też tym, że od urodzenia staje się on naszą naturą duchową, najlepiej pozwala doznać i pojąć w ogóle dowolną naturę, powiedzielibyśmy, naturę samą w sobie, a zatem również kreatywnie dostrzec to, co jest wrodzone – to znaczy również istotne – w otaczającym nas świecie, jego przedmiotach i zjawiskach.

Nie powinno też dziwić, że sumienie – jako refleksję etyczną – język ojczysty budzi w człowieku bardziej niż inne języki: to właśnie język ojczysty, odbijający się w duszy człowieka echem wrodzonego ludzkiego ja, w stopniu większym niż dowolny inny język staje się również echem sumienia. Powiedzielibyśmy, wrodzone pragnienie człowieka dotyczące czystości duszy najłatwiej jest rozpoznawalne wówczas, gdy dźwięczy w czystym oceanie języka ojczystego.

Moc refleksyjna języka ojczystego pozwala również zrozumieć jego znaczenie w kształtowaniu osobowości. Język ojczysty, ze swoistym widzenia świata, który człowiekowi jest jednocześnie domem bycia, ukazuje

to, co wartościowe w świecie – ujawnia nie tylko wartości, ale też pewną ich hierarchię. Wspomniane wartości i ich hierarchię język ojczysty przekazuje początkowo człowiekowi jako tradycję odziedziczoną po rodzicach i całym narodzie – jako określony *naturalny dar*. Wszakże język ojczysty, ukazując się człowiekowi nie tylko jako źródło wartości, ale również jako najczystsze zwierciadło refleksji krytycznej i najostrzejsze narzędzie myślenia krytycznego, a zarazem jako głos sumienia odbijający się echem w duszy, pozwala później na stałą weryfikację wartości odziedziczonych po rodzicach, ciągłe ich sprawdzanie w żywiole samodzielnego myślenia (krytycznej samowiedzy) oraz samodzielnej świadomości etycznej (sumienia): w taki sposób wartości, zamiast pozostawać jedynie naturalnym darem, pod wpływem języka ojczystego stają się naszym *zadaniem duchowym*.

Zachowanie wartości – ich bogactwa i hierarchii – możliwe jest jedynie dzięki ciągłemu aktywnemu pielęgnowaniu, rozwojowi i wzrostowi. Pod tym względem wartości przypominają sam język – można go zachować wyłącznie poprzez ciągły rozwój. Swoją drogą zarówno język, jak i wartości są podobne do żywego zielonego drzewa: drzewo – jako żywe drzewo – również zachowuje swoją organiczną istotę jedynie ciągle wzrastając, a sam wzrost to nieprzerwane negocjacje między stałością i zmianą, dialektyka tożsamości i różności. To misterium pozwalają z kolei lepiej zrozumieć powiązania uwydatniające się w samym języku. Tak Greci wyraz *phusis* oznacza zarówno urodzenie, jako proces rodzenia, jak i naturę, jako wynik rodzenia. Podobnie jak każdy organizm żywy jest jednocześnie określoną naturą (gdyż ma określoną tożsamość wrodzoną), i urodzeniem (gdyż dopóki pozostaje żywy, ciągle rośnie i zmienia się), tak samo język, w pewnym sensie również żywy organizm, szczególnie język ojczysty – naturalny język człowieka – swoją dynamiczną naturę (tożsamość względną) zachowuje wyłącznie poprzez stałe rodzenie się (zmianę względną). To właśnie język ojczysty – jako natura i urodzenie – pozwala lepiej pojąć nie tylko sam fenomen języka, ale też naturalną jego więź z wartościami, ich wszczepianiem, pielęgnowaniem i wzrastaniem w duszy człowieka.

Takie kultywowanie języka ojczystego i wartości nie może zatrzymać się dopóty, dopóki człowiek żyje. Wynika z tego niezwykle istotny wniosek: jeżeli to możliwe, każdy członek narodu powinien mieć możliwość nie tylko używać języka ojczystego na co dzień, ale też w języku ojczystym, który z natury jest kreatywny, wznosić się na wyżyny duchowe w upra-

wianej nauce wyższej i sztuce. Wyrzeczenie się z własnej woli języka ojczystego w szkolnictwie wyższym i kulturze wysokiej, jak też poddanie się przymusowym naciskom, nastawionym na wyparcie języka ojczystego z tych sfer, – to zgoda na ścięcie zielonej korony żywego drzewa. Byłaby to zdrada nie tylko własnej matki i ojca, nie tylko własnego narodu, ale też samego siebie.

Literatūra

Aristotle 2013, *Poetics*. Oxford: Oxford University Press.

Aristotle 2004, *The Art of Rhetoric*. London: Penguin Books.

Assmann Jan 2011, *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gadamer Hans-Georg 2004, *Truth and Method*. London–New York: Continuum.

Heidegger Martin 2011, *Basic Writings*. London–New York: Routledge.

Maceina Antanas 1998, *Daiktas ir žodis: Lietuvių kalbos filosofija*. Vilnius: Aidai.

Nida Eugene A., Taber Charles R. 1982, *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

Platonas 1996, *Faidras*. Vilnius: Aidai.

Platonas 1996, *Kratilas*. Vilnius: Aidai.

Ricoeur Paul 2010, *Apie vertimą*. Vilnius: Aidai.

Ricoeur Paul 2003, *The Rule of Metaphor: The Creation of Meaning in Language*. London–New York: Routledge.

Whorf Benjamin Lee 1979, *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Doc. dr. Galina Miškinienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
Instytut Języka Litewskiego, Wilno

Семья и семейные ценности: на основе рукописей литовско-польских татар

Семья всегда занимала и занимает одно из важнейших мест среди жизненных ценностей человека. Семейные темы являются обязательной составляющей этнолингвистических исследований. Рождение ребенка, свадьба, смерть и погребение – это жизненный цикл, наиболее прочно связанный с традиционной культурой. Описание семейных обрядов и традиций наиболее ярко эксплицируют родственные отношения, на которых это описание и опирается. Тема родства всегда присутствует в рассказах о народной религиозности, календарной, народно-медицинской обрядовости, в поверьях и легендах. И как отмечает в своей статье И.А. Седакова: «любое обращение к теме родства содержит весьма значимые сведения для комплексных языковых и лингвокультурных изысканий» (Седакова 2009: 226).

Представление о семье и семейных ценностях особым образом преломляется в арабографичных славяноязычных рукописях литовских татар. Выходцы из Золотой Орды и Крымского ханата – это одни из первых мусульман, поселившихся на территории Великого княжества Литовского в XIV в. Три главных момента в жизни человека — рождение, свадьба, смерть — и сопутствующая им обрядовость у литовских татар иная, нежели у местного населения, обряды литовских татар в основном имеют общемусульманские (общетюркские) корни, однако в них также присутствуют следы остатков шаманизма и местного христианского влияния. Здесь уместно говорить о религиозном синкретизме, когда имеет место объединение разнородных вероучительных и культовых положений в процессе взаимовлияния религий в их историческом развитии.

В данном докладе, опираясь на тексты из арабографичных славяноязычных (белорусско- и польскоязычных) рукописей литовских татар, попытаемся выявить целую сеть связей и отношений, на которые распространяется понятие семьи и семейных ценностей.

Šeima ir šeimos vertybės: Lietuvos ir Lenkijos totorių rankraščių pagrindu

Šeima visuomet būdavo ir yra viena svarbiausių vertybių žmogaus gyvenime. Šeimos tematika tapo būtina etnolingvistinių tyrimų dalimi. Vairo gimimas, vestuvės, mirtis ir laidotuvės – tai gyvenimo ciklas, ypač tvirtai susijęs su tradicine kultūra. Šeimos apeigų ir tradicijų aprašymas labiausiai išryškina giminystės ryšius, jis aprašymas ir remiasi. Giminystės temos nuolat aptinkamos pasakojimuose apie tautos religingumą, kalendorines liaudies medicinos apeigas, padavimuose ir legendose. Savo straipsnyje I. A. Sedakova pažymi: „bet kokia giminystės temos užuomina suteikia pakankamai svarbių duomenų išsamiams kalbiniams ir kalbiniams-kultūriniais tyrimams atlikti“ (Седакова 2009: 226).

Šeimos ir jos vertybių suvokimas visai kitaip atsispindi Lietuvos totorių rankraščiuose, rašytuose slavų kalbomis ir arabiškais rašmenimis. Išsviečiai iš Aukso Ordos ir Krymo chanato buvo vieni pirmųjų musulmonų, apsigyvenusių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. Trys svarbiausi žmogaus gyvenimo įvykiai – gimimas, vestuvės, mirtis ir juos lydintios apeigos, naudojamos Lietuvos totorių, yra kitokios nei vietinių gyventojų, Lietuvos totorių apeigos daugiausiai turi bendramusulmonišką šaknis, nors jose taip yra ir šamanizmo pėdsakų bei juntamas krikščionybės poveikis. Čia galima kalbėti apie religinį sinkretizmą, kai yra apjungiami įvairialypiai tikėjimo mokymai ir kultinės apeigos religijų tarpusavio sąveikoje ir jų istoriniame vystyme.

Šiame pranešime, remdamiesi Lietuvos totorių rankraščiuose slavų kalbomis (rusėnų ir lenkų) rašytais tekstais, pabandydysime atskleisti ištiesių ryšių ir santykių, kuriuose glūdi šeimos ir šeimos vertybių sąvokos, tinklą.

Literatūra

Седакова И. А. 2009. Семья как ценность и семейные ценности в нарративах старообрядцев Болгарии и Румынии. In: Категория родства в языке и культуре. Отв. редактор С. М. Толстая, Москва.: Индрик, 226.

Habil. dr. Marta Nowosad-Bakalarczyk

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Płeć a rodzaj gramatyczny w polszczyźnie

W ramach wykładu zostaną przedstawione wybrane aspekty **relacji płci i języka** w polszczyźnie. Punkt wyjścia rozważań stanowić będzie pojęcie płci – ukształtowane na bazie istniejących **różnic** biologicznych w świecie ludzi i zwierząt (ang. *sex*) i ugruntowane (reprodukowane) kulturowo (ang. *gender*). Punktem dojścia zaś – zdanie sprawy z tego, jak pojęcie to jest kodowane w języku polskim, jakie ma językowe eksponenty.

Przyjęto, że pojęcie płci leży u podstaw językowej **kategorii rodzaju**. Kategoria ta jest jednak rozumiana szeroko (inaczej niż to jest ogólnie przyjęte w tradycyjnej gramatyce, w której podkreśla się jej konwencjonalny charakter): stanowi ją zbiór różnorodnych form językowych powiązanych wspólną treścią (znaczeniem płci). Zatem jej opis wymaga całościowego spojrzenia na język, uwzględniającego różne jego poziomy (leksykę, składnię, słowotwórstwo, fleksję), łącznie z kontekstem jego użycia. Taka procedura opisu jest zgodna z potocznym rozumieniem języka jako narzędzia wyrażania myśli (Rozwadowski 1924; Bartmiński 2006), a także z założeniami kognitywizmu (Langacker 1987, 2008) i lingwistyki antropologiczno-kulturowej (Wierzbicka 1988, 1999, 2006; Bartmiński 2009) dotyczącymi prymatu semantyki nad pozostałymi poziomami języka, łącznie z gramatyką (dominacji znaczenia nad formą, symbolicznego charakteru wszystkich form językowych).

W wykładzie zostaną zaprezentowane systemowe i tekstowe **wykładniki płci** w polszczyźnie – szczególna uwaga zostanie poświęcona ujawniającym się symetriom i asymetriom w przekazywaniu informacji o męskości i żeńskości. Rozpatrzona zostanie także dominacja rodzaju męskiego w związku z formułowaną w ramach lingwistyki feministycznej tezy o „niewidzialności” kobiet w języku (Miemietz, Szpyra-Kozłowska, Karwatońska) oraz współczesne tendencje w sposobach wyrażania żeńskości w języku polskim (Nowosad-Bakalarczyk 2009).

Lytis ir gramatinė giminės kategorija lenkų kalboje

Pranešime bus pristatomi pasirinkti lyties ir kalbos aspektai lenkų kalboje. Pradžioje bus kalbama apie lyties suvokimą, susiformavusį remiantis esamais biologiniais žmonių ir gyvūnų skirtumais (angl. *sex*) ir susiformavusį kultūriškai (angl. *gender*). Pranešimo pabaigoje bus parodyta, kaip ši sąvoka užkoduota lenkų kalboje, kokias turi kalbines išraiškas.

Priimta, kad lyties sąvokos pagrindas – kalbinė **giminės kategorija**. Ši kategorija yra plačiai suprantama (kitaip, nei visuotinai priimta tradiciniėje gramatikoje, kur pabrėžiamas jos konvencionalus pobūdis): ją sudaro visuma įvairių kalbinių formų, susijusių bendru turiniu (lyties reikšme). Taigi, kategorijos aprašymas reikalauja visuminio požiūrio į kalbą, vertinant įvairius jos lygius (leksiką, sandarą, žodžių darybą, fleksiją), drauge apžvelgiant ir kontekstą, kuriame kalba vartojama. Tokia aprašymo procedūra sutampa su buitiniu kalbos, kaip minčių raiškos būdo, suvokimu (Rozwadowski 1924; Bartmiński 2006), taip pat ir su kognityviniais (Langacker 1987, 2008) ir antropologinės-kultūrinės lingvistikos (Wierzbicka 1988, 1999, 2006; Bartmiński 2009) principais, susijusiais su semantikos dominavimu kituose kalbos lygmenyse, tarp jų ir gramatikoje (reikšmės dominavimas formoje, simboliniame visų kalbos formų pobūdyje).

Pranešime bus pristatyti sisteminiai ir tekstiniai **lyties rodmenys** lenkų kalboje; ypatingas dėmesys bus skiriamas simetrijoms ir asimetrijoms, kurios pasireiškia perduodant informaciją apie vyriškumą ir moteriškumą. Taip pat bus analizuojamas vyriškos giminės dominavimas, susijęs su feministinės lingvistikos formuluojamu teiginiu apie moterų „nematomumą“ kalboje (Miemietz, Szpyra-Kozłowska, Karwatowska), bei šiuolaikinės tendencijos ir būdai reikšti moteriškumą lenkų kalboje (Nowosad-Bakalarczyk 2009).

Literatūra

Bartmiński Jerzy 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Bartmiński Jerzy 2009, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, Londyn: Equinox.

Langacker Ronald W. 1987, *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. 1, Theoretical Prerequisites, Stanford: Stanford University Press.

Langacker Ronald W. [2008] 2009, *Gramatyka kognitywna*. Wprowadzenie, tłum. Elżbieta Tabakowska, Magdalena Buchta, Henryk Kardela, Wojciech Kubiński, Przemysław Łozowski, Adam Głaz, Joanna Jabłońska-Hood, Hubert Kowalewski, Katarzyna Stadnik, Daria Bębeniec, Justyna Giczela-Pastwa, Kraków: Universitas.

Karwatowska Małgorzata, Szpyra-Kozłowska Jolanta 2005, *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*. Lublin: Wyd. UMCS.

Miemietz Bärbel 1993, *Motivation zur Motion. Zur Bezeichnung von Frauen durch Feminina und Maskulina im Polnischen*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang.

Nowosad-Bakalarczyk Marta 2009, *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Rozwadowski Jan Michał [1924] 1960, *Semantyka a gramatyka*. Nauka o znaczeniu w obrębie nauki o języku, in: tegoż, *Wybór pism*, t. 3: *Językoznawstwo ogólne*, Warszawa: PWN, 138–160.

Wierzbicka Anna 1988, *The Semantics of Grammar* (Studies in Language Companion Series 18), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Wierzbicka Anna 1999, *Język – umysł – kultura*. Wybór prac, red. Jerzy Bartmiński, Warszawa: PWN.

Wierzbicka Anna 2006, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Dr. Jūratė Pajėdienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
Instytut Języka Litewskiego, Wilno

Vertybių sistemos raiška žemaičių kasdienybės diskurse

Žemaičiai gyvi kalbėjimosi, o ne rašto patirtimi (apie žemaičių rašto sistemos sukūrimo pastangas ir realijas žr. Pabrėža 2017), todėl šios etninės grupės savimonės suvokimui ypač svarbūs transkripcija užrašytieji natūralaus žemaitiško kalbėjimo(si) liudijimai. Paskelbtų žemaitiško kal-

bėjimo(si) įrašų visumoje du leidiniai – *Taip šneka tirkšliškiai* (Girdenis 1996) ir *Kretingos tarmės žodynas* (Aleksandravičius 2011) – yra ypatingesni dėl juose užfiksuotų pokalbio atkarpų autentiškumo ir dialogiškumo. Minėtieji šaltiniai labiausiai vertintini kaip tam tikri visuminiai kasdieniško žemaičių kalbėjimosi atkarpų registrai, įdomūs ne vien dėl kalbinės struktūros, bet ir dėl juose atsiskleidžiančių kalbėtojo pažiūrų patikimumo. Įprastinio kasdieniško kalbėjimosi fone asmuo natūraliau perteikia savo pažiūras nei situacijose, kuriose jis žino esąs stebimas ir vertinamas iš šalies. Aišku, tokios natūralių dialogų atkarpos nebūtinai pasižymi korektiška leksika ir estetiškumu. Bet būtent tokie sodriomis detalėmis ir „nesušukuotumu“ pasižyminčių tekstų sąvadai leidžia rekonstruoti sąlyginio žemaičių kalbančiojo (plg. Pajėdienė 2018: 70) vertybių sistemos apmatius. Kasdieniškame žemaičių diskurse pasikartojančių, o kartais tik pasitaikančių kalbėjimo frazių, sakinių, ištarų variantų analizė atskleidžia juos ištarusių asmenų pasaulėžiūros – svarbių, svarbesnių ar svarbiausių pasaulio tvarkos ir žmonių tarpusavio santykių vertinimo – modelius.

Aptariamieji tekstų sąvadai fiksuoja XX a. II pusės (*Taip šneka tirkšliškiai* atveju tai 1968–1985 m. paslėptu mikrofonu įrašyti pokalbiai) žemaičių kalbėjimo(si) situacijas. Aišku, dabartinėje žemaičių kalbėjimosi ir pasaulio sampratoje esama pasikeitimų, todėl žemaitiškoje aplinkoje nuolat gyvenantys, skaitydami minėtus šaltinius, gali pastebėti ir labiau kreipti dėmesį į dabartinės žemaičių kalbėjimo manieros ir vertinimų sistemos neatitikimus. Bet emigravusiuosius iš gimtosios aplinkos minėtieji žemaitiško kalbėjimo(si) atkarpų ir situacijų sąvadai grąžina į praeitą laiką ir leidžia atpažinti tiksliai atkartojamas jau girdėtas frazes, kalbėjimo stilių, vertinimus, elgesio manierų apibūdinimus ir suvokti tų pasikartojančių kalbėjimo formulių įtaką vadinamojo žemaitiškojo elgesio modeliams. Šiuose šaltiniuose ne kartą fiksuojami pozityvų užsispyrimų ir nusiteikimų susidoroti su gyvenime nuolat iškylančiais sunkumais deklaruojantys teiginiai leidžia suvokti juos kaip sąlyginio žemaičių kalbėtojo nepasidavimo deklaracijas, kurias galima gretinti su gyvenimo prasmingumo idėją grindžiančiais Viktoro Franklio logoterapijos postulatais (plg. Frankl 2000, 2007; Kočiūnas 2007: 13–15).

Pranešime bus nagrinėjamas minėtuose šaltiniuose atsiskleidžiantis žemaitiškojo kalbėtojo požiūris į nuoširdumo ir padorumo svarbą, tikėjimą ir religinės elgsenos modelius, o taip pat aptariami kalboje įšaldytos krikščioniškosios pasaulėžiūros atspindžiai.

Przejawy systemu wartościowania w dyskursie codzienności Żmudzinów

Żmudzini przetrwali dzięki doświadczeniu mówienia, a nie pisania (o staraniach stworzenia systemu piśmiennictwa żmudzkiego zob. Pabrėža 2017), dlatego dla zrozumienia tożsamości tej grupy etnicznej szczególnie ważne są świadectwa mówionego języka żmudzkiego w zapisie fonetycznym. Na tle innych wydanych nagrań rozmów żmudzkich dwie publikacje – *Taip šneka tirkšliškiai/ Tak mówią mieszkańcy Tirkšliai* (Girdenis 1996) oraz *Kretingos tarmės žodynas/ Słownik gwary kretyndzkiej* (Aleksandravičius 2011) – są wyjątkowe z uwagi na autentyczność i dialogowość utrwalonych w nich fragmentów rozmów. Wspomniane źródła są najbardziej cenione jako autentyczne całościowe zapisy fragmentów codziennych rozmów Żmudzinów, ciekawe nie tylko ze względu na strukturę językową, ale też z uwagi na wiarygodność odzwierciedlonych w nich poglądów rozmówcy. Na tle zwyczajnej codziennej rozmowy osoba mówiąca w bardziej naturalny sposób ujawnia swoje poglądy, niż w sytuacjach, gdy wie, że jest ona obserwowana i oceniana ze strony. Oczywiście, takie fragmenty naturalnych dialogów nie zawsze zawierają cenzuralną leksykę i wyróżniają się estetyczną formą. Ale właśnie takie zbiory tekstów, wyróżniające się wyrazistymi szczegółami i „nieuczestaniem“, umożliwiają rekonstrukcję systemu wartości rozmówcy żmudzkiego (por. Pajėdienė 2018: 70). Analiza powtarzających się w codziennym dyskursie żmudzkim oraz sporadycznie używanych fraz, zdań, wariantów wymowy określa światopogląd wypowiadających je osób – modele oceniania ważnych, ważniejszych i najważniejszych spraw dotyczących porządku świata i relacji międzyludzkich.

W omawianych zbiorach tekstów utrwalone są sytuacje rozmów Żmudzinów w drugiej połowie XX w. (w przypadku *Taip šneka tirkšliškiai* chodzi o rozmowy nagrane w latach 1968–1985 przy pomocy ukrytego mikrofonu). Rzecz jasna, we współczesnej koncepcji rozmów żmudzkich oraz recepcji świata nastąpiły zmiany, dlatego osoby mieszkające na stałe w otoczeniu żmudzkim, czytając te źródła mogą dostrzec i być wyczulone na style mówienia i wartościowania odbiegające od dzisiejszego języka żmudzkiego. Ale wspomniane zbiory fragmentów i sytuacji rozmów żmudzkich, które są już poza zasięgiem rodzimego otoczenia, umożliwiają powrót do minionych czasów i rozpoznanie dokładnie odtwarzanych fraz, stylu mówienia, oceniania, charakterystyki stylu zachowania się oraz zrozumienie wpływu tych powtarzających się for-

mułek językowych na modele tak zwanego zachowania się żmudzkiego. Niejednokrotnie pojawiające się we wspomnianych źródłach stwierdzenia dotyczące tzw. pozytywnego uporu i postanowienia poradzenia sobie ze stale powracającymi problemami życiowymi pozwalają oceniać je jako deklaracje potencjalnego rozmówcy żmudzkiego o niepoddawaniu się, które można porównać z postulatami logoterapii Viktora Frankla, opartymi na idei sensowności życia (por. Frankl 2000, 2007; Kočiūnas 2007: 13–15).

W referacie zostaną omówione – na podstawie wspomnianych źródeł – poglądy rozmówcy żmudzkiego na znaczenie takich wartości, jak: serdecność, przyzwoitość i wiara, a także modele zachowań religijnych oraz zachowane w języku odzwierciedlenie światopoglądu chrześcijańskiego.

Literatūra

Aleksandravičius Juozas 2011, *Kretingos tarmės žodynas*, sud.: Danguolė Mikulėnienė, Daiva Vaišnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Frankl Viktor E. 2007, *Nesqmoningas Dievas*. Vilnius: Vaga.

Frankl Viktor E. 2007, *Sielogyda. Gydytojo rūpestis – siela. Dešimt tezių apie asmenybę*. Vilnius: Vaga.

Girdenis Aleksas 1996, *Taip šneka tirkšliškiai: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Kočiūnas Rimantas 2007, *Dvasios užsispyrėlis*. In: Frankl Viktor E. 2007: *Sielogyda. Gydytojo rūpestis – siela. Dešimt tezių apie asmenybę*. Vilnius: Vaga, 11–15.

Pabrėža Juozas 2017, *Žemaičių kalba ir rašyba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidybos skyrius.

Pajėdienė Jūratė 2018, *Žemaitiškos tapatybės raiška: dėlionė iš Kretingos tarmės žodyno (2011) pavyzdžiai*. In: *Acta Linguistica Lithuanica* 79, 64–104.

Dr. Vilija Ragaišienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
Instytut Języka Litewskiego, Wilno

Žmogaus paveikslo išskirtinumas ir kaita „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne“

Pranešime remiantis Astos Leskauskaitės ir Vilijos Ragaišienės parengto „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyno“ medžiaga aptariamas pietinių pietų aukštaičių areale gyvenančio žmogaus paveikslas – išvaizda ir fizinės ypatybės, charakterio ir būdo ypatybės, socialinė padėtis ir santykiai.

Pietinių pietų aukštaičių šnektose žodis *žmogus* vartojamas trimis tiesioginėmis reikšmėmis: 1) *bet kuris asmuo* (vyras, moteris, vaikas); 2) *savo tautybės asmuo*; 3) *sutuoktinis savo žmonai, vyras*. Daugiausia užrašyta sakinių, liudijančių pirmąją, t. y. pagrindinę, žodžio reikšmę, antrąją ir trečiąją reikšmes iliustruojančių pavyzdžių rasta tik po vieną kitą.

Žodynas pasakoja apie Varėnos krašto dzūkų ir jų pasaulį – paslaptinę, darnų, ramų ir kartu skambų, kupiną netikėtumų, gaivališką. Miškuose išsibarsčiusių kaimų gyventojų pasaulėjautą, papročius, kasdienybę atspindi jų gimtoji šnektą – melodinga, žodinga ir archajiška.

Žodyne pateikta palyginti nedaug duomenų apie žmogaus išvaizdą ir fizinės ypatybes, gerokai daugiau medžiagos galima rasti apie charakterio ir būdo ypatybes, socialinę padėtį ir santykius.

Pietinėje pietų aukštaičių ploto dalyje gyvenantis žmogus yra geras, nuoširdus, atviras, linksmas ir sąmojingas, darbštus ir kūrybingas. Jo pasaulėvaizdyje susipynęs senasis mitologinis pasaulis, katalikų tikėjimo paslaptys ir dabarties realijos. Žodyno medžiagos pateikėjai, stebėdami vykstančius ekonominius ir socialinius procesus, nepalankias demografines sąlygas, daugiausia kalba apie nykstantį senąjį saugų pasaulį ir besikeičiantį žmogų. Nors pasaulis keičiasi, senosios vertybės ir papročiai nyksta, pietinis pietų aukštaitis į pasaulį žvelgia optimistiškai.

Atlikta analizė rodo, kad „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas“ laikytinas kultūros tekstu, daug pasakančiu apie žmogų ir jo aplinką, atskleidžiančiu vykstančius materialinio ir dvasinio gyvenimo pokyčius.

Wyjątkowość i zmiany w postrzeganiu obrazu człowieka w „Słowniku południowych narzeczy gwar południowoaukstoekich („Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas“)

Na podstawie materiałów zgromadzonych przez Astę Leskauskaitė i Viliję Ragašienė w słowniku „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas“ przedstawiony został obraz człowieka mieszkającego na południowym obszarze południowej Aukstoty – jego wygląd i cechy fizyczne, cechy charakteru i usposobienia, sytuacja społeczna i relacje.

W narzeczy południowym gwar południowoaukstoekich wyraz *žmogus* (człowiek) jest używany w trzech bezpośrednich znaczeniach: 1) *dowolna osoba (mężczyzna, kobieta, dziecko)*; 2) *osoba należąca do swojej narodowości*; 3) *małżonek dla swojej żony, mąż*. Najwięcej jest zdań potwierdzających użycie wyrazu w znaczeniu pierwszym, czyli podstawowym, znaczenie drugie i trzecie ilustrują tylko dwa pojedyncze zdania.

Słownik opowiada o dzukijczykach z okolic Oran (lit. *Varėna*) i ich świecie – tajemniczym, harmonijnym, spokojnym a jednocześnie głośnym, pełnym niespodzianek, spontaniczności. Odczuwanie świata, zwyczaje, codzienność mieszkańców wsi rozsianych wśród lasów znajduje odzwiedlenie w ich rodzimej gwarze – melodyjnej, bogatej (mającej duży zasób słów) i archaicznej.

W słowniku jest stosunkowo mało danych o wyglądzie i cechach fizycznych człowieka, znacznie więcej natomiast na temat specyfiki charakteru i usposobienia, sytuacji społecznej i relacji z innymi.

Człowiek mieszkający w południowej części obszaru aukstoekiego jest dobry, serdeczny, otwarty, wesoły i dowcipny, pracowity i twórczy. W jego światopoglądzie przeplatają się stary świat mitologiczny, tajemnice wiary katolickiej i współczesne realia. Autorzy słownika, obserwując procesy ekonomiczne i społeczne oraz niekorzystne warunki demograficzne, mówią głównie o zanikającym dawnym bezpiecznym świecie i zmieniającym się człowieku. Chociaż świat się zmienia, dawne wartości i obyczaje zanikają, mieszkaniec południowej Aukstoty patrzy na świat optymistycznie.

Z analizy wynika, że omawiany słownik jest uznawany za tekst kultury, mówiący wiele o człowieku i jego otoczeniu, w którym znajdują odzwiedlenie zmiany zachodzące w życiu materialnym i duchowym.

Językowo-kulturowy obraz DWORU na Litwie

Celem niniejszego wykładu jest przedstawienie językowo-kulturowej wizji dworu na pograniczu bałtycko-słowiańskim. Analiza sposobu konceptualizacji dworu i mieszkającego w nim pana przez mieszańców pogranicza została oparta na ogólnych założeniach historii mówionej (ang. *oral history*), ze szczególnym uwzględnieniem postawy narratora, jego wizji świata, stosunku do opisywanej rzeczywistości. Teoria historii mówionej jest wykorzystywana przez przedstawicieli różnych nauk humanistycznych, znalazła ona swoich zwolenników też wśród etnolingwistów i folklorystów, co przyczyniło się do udoskonalenia jej metodologii i wypracowania nowych narzędzi opisu (Bartmiński 2014, Niebrzegowska-Bartmińska 2008, Stundžienė 2012). Instrumentarium etnolingwistyczne jest stosowane również w badaniach nad pamięcią/niepamięcią zbiorową. Podejmowane są próby wytypowania ważnych kulturowo i tożsamościowo obiektów mentalnych przestrzeni, tworzenia tzw. map mentalnych, ujawniających role podmiotów tworzących te mapy (Chlebda 2014).

Jednym z wybranych do opisu tego rodzaju obiektów mentalnych stanowią miejscowości posiadające dawną i chlubną historię, położone na terenie północno-wschodniej Litwy, przy samej granicy z Białorusią, w okolicach Mejkszt (lit. Meikštai) i Smołów (lit. Smalvos). Są to miejsca, gdzie w pamięci ludzi bardzo dobrze zachowały się dotychczas wspomnienia o dawnych dworach i majątkach, miejscowej szlachcie, relacjach łączących dwór i chłopca.

W naszym opisie punktem wyjścia są narracje, pochodzące od osób z polskich wsi i miasteczek, położonych na pograniczu, pozyskane metodą autobiograficzną z zastosowaniem wywiadu swobodnego, sterowanego tylko częściowo w celu pozyskania danych obiektywnych, ułożonych w takim wymiarze i proporcjach, jakie były zasugerowane przez samych narratorów w trakcie naszych rozmów. W większej części są to teksty ciągłe, które zostały przepisane bardzo dokładnie, z zachowaniem autentyczności przekazu, wierności tekstu nadawcy, uchwyceniem różnorodnych niuansów tekstu mówionego, wszystkich właściwości fonetycznych, morfologicznych, składniowych i leksykalnych tekstu. Materiał do badań pochodzi z własnego archiwum autorki, wypowiedzi

informatorów zostały wybrane z korpusu tekstów gwarowych, liczącego około 500 stron rękopisu. Nagrania zostały sporządzone w okresie 2000-2001, 2010 latach.

Historię swojego życia ludzie zazwyczaj opowiadają z sentymentalnym odcieniem i nostalgią do lat dzieciństwa i młodości. Najważniejsze wydarzenia często ulegają idealizacji lub wręcz mitologizacji. Mimo że wykorzystane w opracowaniu zostały opowiadania autobiograficzne, jednak należy mieć na uwadze, że wspomnienie może się tylko wydawać osobiste, ale zawsze podlega ono wpływom pewnych wspólnych kolektywnych wspomnień. Patrząc własnymi oczami, widzimy oczami zbiorowości, bowiem większą część tego, co widzimy, stworzyło nasze otoczenie, zwyczaj językowy, opinia ogółu, tradycja (Fleck 2006: 312). Możemy więc twierdzić, że zrekonstruowana wizja dworu i pana ma charakter wspólnotowy. Mimo urywkowości wspomnień, jest ona jednak spójna, ma określony kształt i jest wyraźnie pozytywna, a zachowanie pana wobec chłopów burzy utrwalone dotychczas w społeczeństwie stereotypy – osoby wyzyskującej, bezwzględnej i łamie wizję stosunków opartych na wyzysku.

Dwór i praca we dworze była ważną częścią życia mieszkańców pogranicza, pomagała im uświadomić, kim są i dlaczego mówią po polsku, budowała ich postawę wobec świata. Bez wątpienia, ich świat był zdominowany przez określone miejsca i określone osoby. Dotychczas wśród czynników sprzyjających wytworzeniu się polskich obszarów językowych na Litwie podawano dwór i kościół. Mamy nadzieję, że poprzez uważne odczytanie narracji osób jeszcze pamiętających dawne czasy lub przekazujących nam wspomnienia swoich rodziców i dziadów, udało się odtworzyć zasady działania tych „czynników” i zrozumieć ich moc. Pamięć może przechowywać wspomnienia, ale zazwyczaj pełni ona też ważną funkcję społeczną – buduje tożsamość (Rutkowska 2008, 2016).

Kalbinis–kultūrinis DVARO vaizdas Lietuvoje

Pranešimo tikslas – pristatyti kalbinį-kultūrinį dvaro vaizdinį baltų-slavų paribyje. Analizė, kaip paribio gyventojai konceptualizuoja dvarą ir jame gyvenusį poną, remiasi bendrosiomis sakytinės istorijos (angl. *oral history*) prielaidomis, kurioje labai svarbūs yra subjekto (kalbančiojo žmogaus), adresato (tyrėjo) ir temos laukai. Sakytinės istorijos teorija, naudojama įvairių humanitarinių mokslų atstovų, turėjo šalininkų ir tarp

etnolingvistų bei folkloristų, kurie prisidėjo prie jos metodologijos tobulinimo ir naujų aprašymo principų kūrimo (Bartmiński 2014, Niebrzegowska-Bartmińska 2008, Stundžienė 2012). Etnolingvistinė metodologija taip pat taikoma kolektyvinės atminties / užmaršties tyrimuose. Bandoma išskirti kultūriškai ir tapatybiškai svarbius mentalinius erdvės objektus, piešti vadinamuosius mentalinius žemėlapius, atskleidžiančius juos kuriančių subjektų vaidmenį (Chlebda 2014).

Vienas iš pasirinktų aprašyti mentalinių objektų – tai senąją istoriją turinčios vietovės, esančios šiaurės rytų Lietuvoje, palei Baltarusijos sieną, Meikštų ir Smalvų apylinkėse. Šių vietovių gyventojai po šiai dienai puikiai prisimena senuosius dvarus ir žemes, vietinius bajorus, dvaro ir valstiečių santykius.

Tyrimo pagrindą sudaro lenkakalbių kaimų ir miestelių gyventojų pasakojimai, surinkti taikant autobiografinį metodą ir naudojant tik iš dalies kontroliuojamą laisvąjį interviu, siekiant surinkti objektyvius duomenis, kiekybiškai bei proporciškai išdėstytus taip, kaip buvo pateikta pačių pasakotojų. Daugiausia – tai rišlūs tekstai, užrašyti labai tiksliai, išlaikant autentišką, originalų pasakojimą, perteikiant įvairius šnekamojo teksto niansus, fonetines, morfologines, teksto sandaros ir leksines savybes. Tyrime naudota autorės asmeninių archyvų medžiaga. Pasakojimai surinkti iš tarminių tekstų korpusų, iš viso – apie 500 rankraščio puslapių. Įrašai daryti 2000–2001, 2010 metais.

Savo gyvenimo istoriją žmonės dažniausiai pasakoja sentimentaliai ir ilgesingai žvelgdami į vaikystės ir jaunystės metus. Svarbiausi įvykiai dažnai idealizuojami ar net mitologizuojami. Nors tyrime naudoti pasakojimai – autobiografiniai, vis dėlto reikia nepamiršti, kad prisiminimas gali tik atrodyti asmeninis, tačiau jį visada veikia tam tikri bendri kolektyviniai prisiminimai. Žvelgdami savo akimis, iš tiesų žvelgiame kolektyviai, kadangi didžiąją dalį to, ką matome, sukūrė mūsų aplinka, kalbinė tradicija, visuomenės nuomonė ir tradicija (Fleck 2006: 312). Tai gi, galima teigti, kad rekonstruotas dvaro ir pono vaizdas yra visuomeninio pobūdžio. Nors prisiminimai – fragmentiški, bet dvaro vaizdinys – nuoseklus, konkrečių bruožų ir aiškiai pozityvus, o pono ir valstiečių santykis naikina visuomenėje nusistovėjusius stereotipus, kuriuose ponas vaizduojamas kaip negailestingas išnaudotojas, o jo santykiai su valstiečiais paremti išnaudojimu.

Dvaras ir darbas jame buvo svarbi paribio gyventojų gyvenimo dalis, kuri leido jiems suvokti savo tapatybę, suprasti, kodėl vartoja lenkų kalbą, ir kūrė jų požiūrį į pasaulį. Neabejotinai jų pasaulyje dominavo tam tikros vietos ir tam tikri žmonės. Ligi mūsų laikų veiksniais, skatinančiais lenkiškųjų kalbinių teritorijų formavimąsi, buvo laikomi dvaras ir bažnyčia. Viliamės, kad žmonių, kurie dar prisimena senuosius laikus, ar perduoda mums savo tėvų ar protėvių prisiminimus, pasakojimų analizė padės atkurti tų „veiksnių“ veikimo principus ir suvokti jų galią. Atmintis gali išsaugoti prisiminimus, bet dažniausiai ji taip pat atlieka svarbią visuomeninę funkciją – kuria tapatybę (Rutkovska 2008, 2016).

Literatūra

Bartmiński J. 2014, Historia mówiona – interdyscyplinarna i wieloaspektowa. In: *Historia mówiona w świetle nauk humanistycznych i społecznych*, red. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, M. Szumiło, Lublin, 9–24.

Chlebda W. 2014, O potrzebie mapowania polskiej pamięci/niepamięci zbiorowej. In: *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*, T. 3.: Narracja i pamięć. Red. E. Golachowska, A. Zielińska, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 39–47.

Fleck L. 2006, *Psychosocjologia poznania naukowego. Powstanie i rozwój faktu naukowego oraz inne pisma z filozofii poznania*, red. Z. Cackowski, S. Symotiuł, Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Niebrzegowska-Bartmińska S., Wasiuta S. [red.] 2008, *Historia mówiona w świetle etnolingwistyki. Humanista wobec tradycji i współczesności t. 2*, Lublin: Wydawnictwo Polihymnia.

Rutkovska Kristina 2008, Język a tożsamość na pograniczu polsko-litewskim. In: *Tożsamość – język – rodzina: z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim*, Warszawa, 53–68.

Stundžienė Bronė [red.] 2012, *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Dr. Vilija Sakalauskienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
Instytut Języka Litewskiego, Wilno

Žmogaus vaizdinys tarminiam diskurse

Tarminis žodynas laikomas kultūros tekstu. Ar iš tarminių žodynų galima perskaityti informaciją apie žmogų? Analizuojant žodynų duomenis galima rekonstruoti leksikografinį pasaulio vaizdą kalboje, tačiau tas vaizdas yra kiek sustabarėjęs ir labai priklauso nuo žodyno pobūdžio, jo sudarymo metodikos. J. Bartmiński kalbos pasaulėvaizdį apibrėžia kaip „kalboje išreikštą pasaulio interpretaciją, kurią galima nusakyti teiginių apie pasaulį kompleksu. Tai gali būti teiginiai, įtvirtinti pačioje kalboje, jos gramatinėse formose, žodynuose, standartizuotuose tekstuose“ (Bartmiński 1990: 110).

Lietuvių tarmių leksikografiniai duomenys leidžia rekonstruoti leksinį semantinį žmogaus lauką, atspindintį žmogaus sąvokos struktūrą tarminiam diskurse, pateikti tuos reikšmės požymius, kuriuos žmonės turi galvoje, vartodami žodį žmogus konkrečiame kontekste. Pagal lietuvių tarmių leksikografinius duomenis žmogus – mąstanti, kalbanti būtybė, fiziškai pajėgus ir sveikas, doras, klusnus pavaldinys, dirbantis, bendraujantis, priklausantis nuo kitų, savos tautos ar tikybos.

Remiantis tarminių žodynų pavyzdžiais, pranešime analizuojamas žmogaus vaizdinys leidžia rekonstruoti bendrą atitinkamo laikotarpio lietuvių kalbos tarmių atstovų mentalitetą, pasaulio suvokimo būdus, kurie slypi semantiniuose ir stilistiniuose kalbos aspektuose, stereotipuose ir kultūros apraiškose. Pranešime laikomasi požiūrio, kad reikšmė yra žemiausias koncepto aktualizacijos laipsnis. Dėmesys skiriamas leksemoms, kuriose atsispindi žmogaus konceptualizavimas, kai yra apibūdinama jo fizinė išvaizda, psichika, emocijos, socialinė padėtis, religija, santykiai su kitais žmonėmis. Tiriant konceptus galima pažinti tautos mąstymą, savitumą, suvokti, kaip tauta supranta daiktą, kaip visuomeniškai įtvirtinamos kalba ir kalbos vartojimu suvokiamos žinios apie pasaulį, kaip kategorizuojami jo reiškiniai, požymiai ir vertinimai (Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017: 9).

Remiantis semantine analize, galimos išvados apie žmogaus dvasinį pasaulį, pasaulio sampratą ir emocinį santykį su juo. Šiuo požiūriu ypač svarbūs abstrakčių sferų konceptualizacijos ypatybių tyrinėjimai – jausmų, charakterio, proto, visuomeninių santykių, pvz.: *tiesioginis*

žmogus, geras žmogus, taikingas žmogus, biednas žmogus, jis neatjaučia žmogaus. Aptariamas leksikos sluoksnius semantiškai gana įvairus. Čia pasitaiko stilistiškai konotuočių žodžių, kuriais žmogus priskiriamas tam tikrai kategorijai pagal jo kūno ypatumus, pvz.: *griaumedis* ‘stambus, dramblotas žmogus’, *griozdikas* ‘nevikrus žmogus’, *kėbla* ‘nevikrus žmogus’, *kemsiukas* ‘mažas, menkas žmogus’, *kreivys* ‘žmogus kreivomis kojomis’, *kungys* ‘susirietęs, susitraukęs žmogus’. Išskirtinos ir žmogaus proto gebėjimus pagal jo elgesio racionalumą vertinančios leksemos, pvz.: *amelis* ‘puskvailis, žioplys’, *bužys* ‘piktas, pasipūtęs žmogus’, *zumsa* ‘nekalbus žmogus, tylenis’, *mėsagalvis* ‘kvailokas, menko proto žmogus’, *išmislinčius* ‘išmintingas žmogus, gudročius, galvočius’. Gausūs emotyvai ir ekspresyvai vartojami žmogui įvertinti tais atvejais, kai šis neatitinka tam tikroje socialinėje grupėje įsigalėjusių normų ir /ar grožio kanono (plg. Rutkowska, Sawaniewska-Mochowa 2012: 135).

Tarminis žodynas gali būti tiriamas ir kaip tam tikro laikmečio kultūros istorijos objektas, kurios nors kalbinės bendruomenės kultūrinių poreikių liudytojas, visuomenės gyvenimo, jos vertybių sistemos atspindys. Tarminiam diskurse išryškėja kelių kartų požiūris, priklausantis tam kalbos sluoksniui, kuriame sutelkti archajiškas ir šiuolaikiškas požiūriai.

Obraz człowieka w dyskursie gwarowym

Słownik gwarowy jest uznawany za tekst kultury. Czy w słownikach gwarowych można wyczytać informację o człowieku? Analizując dane słownikowe można zrekonstruować obraz leksykograficzny świata językowego, ale ten obraz jest nieco skostniały i bardzo zależy od charakteru słownika, jego założeń metodycznych. J. Bartmiński językowy obraz świata określa jako „zawartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy bądź to utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach (np. przysłów), bądź to przez formy i teksty języka implikowane.” (Bartmiński 1990: 110).

Dane leksykograficzne gwar litewskich pozwalają zrekonstruować pole leksykalno-semantyczne człowieka, odzwierciedlające strukturę wyrazu *žmogus* (człowiek) w dyskursie gwarowym, wskazać cechy tego znaczenia, które ludzie mają na myśli, kiedy używają wspomnianego wyrazu w konkretnym kontekście. Według danych leksykograficznych gwar litewskich człowiek – to istota myśląca, mówiąca, silna fizycznie i zdrowa,

uczciwa, a także jest to posłuszny podwładny, pracujący, kontaktowny, zależny od innych, swojego narodu i wiary osobnik.

Omawiany na przykładach wziętych ze słowników gwarowych sposób przedstawiania człowieka pozwala zrekonstruować ogólną mentalność użytkownika gwar w określonym okresie, sposoby recepcji świata, ukryte w aspektach semantycznych i stylistycznych języka, w stereotypach i zjawiskach kultury. Wychodzi się z założenia, że znaczenie jest najniższym stopniem aktualizacji konceptu. Zwraca się uwagę na leksemy, w których znajduje odzwierciedlenie konceptualizacja człowieka, kiedy są określane jego cechy, takie jak: wygląd fizyczny, psychika, emocje, pochodzenie społeczne, religia, relacje z innymi ludźmi. Badając koncepty można poznać myślenie, swoistość narodu, uświadomić, jak rozumie on przedmiot, jak społecznie utrwalony jest język i jak poprzez użycie języka rozumiana jest wiedza o świecie, jak kategoryzowane są jej zjawiska, cechy i oceny (Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017: 9).

Na podstawie analizy semantycznej można wnioskować o świecie duchowym człowieka, koncepcji świata i emocjonalnej relacji z nim. Pod tym względem szczególnie charakter mają badania sposobów konceptualizacji dziedzin świata wyrażonych przy pomocy pojęć abstrakcyjnych: nazw uczuć, charakteru, rozumu, relacji społecznych, np.: *bežpošredni čłowiek*, *dobry čłowiek*, *pokojowo usposobiony čłowiek*, *biedny čłowiek*, *niewspółczujący*. Omawiana warstwa leksyki jest semantycznie dość zróżnicowana. Pojawiają się tu stylistycznie nacechowane wyrazy, przy pomocy których człowiek jest zaliczany do pewnej kategorii według cech związanych z wyglądem, np.: *griaumedis* 'potężny, słoniowaty człowiek', *griozdikas* 'niezręczny człowiek', *kėbla* 'niezręczny człowiek', *kemsiukas* 'mały, drobny człowiek', *kreivys* 'człowiek o krzywych nogach', *kungys* 'zgięty, zgarbiony człowiek'. Dają się wyróżnić również leksemy związane z oceną zdolności umysłowych człowieka na podstawie racjonalności jego zachowania się, np.: *amelis* 'półgłówek, gamoń', *bužys* 'zły, pyszałkowaty człowiek', *zumsa* 'nierozmowny człowiek, mruk', *mėsagalvis* 'głupawy, słabego umysłu człowiek', *išmislinčius* 'rozsądny, łebski człowiek, mądrala'. Liczne emotywy i ekspresywy w ocenie człowieka są używane w tych przypadkach, kiedy on nie odpowiada kanonowi norm i/lub piękna, obowiązującemu w konkretnej grupie społecznej (por. Rutkovska, Sawaniewska-Mochowa 2012: 135).

Słownik gwarowy może służyć podstawą do badań nad pewnym okresem historii i kultury, zawierać świadectwa o zapotrzebowaniach kul-

turowych którejkolwiek wspólnoty językowej, być odzwierciedleniem życia społecznego, systemu wartości tej wspólnoty. W dyskursie gwarowym ujawniają się poglądy kilku pokoleń, utrwalone w tej warstwie językowej, która ma zdolność łączenia wyobrażeń archaicznych i współczesnych.

Literatūra

Bartmiński J. 1990, Punkt widzenia, perspektywa interpretacyjna, językowy obraz świata. In: *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 109–127.

Rutkovska K., Sawaniewska-Mochowa Z. 2012, Zapożyczenia litewskie dotyczące człowieka w gwarach polskich na Litwie. Aspekt semantyczny i etnolingwistyczny. In: *Baltistica*. VIII priedas, 123–141.

Rutkovska K., Smetona M., Smetonienė I. 2017, *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Akademine leidyba.

Prof. habil. dr. Zofia Sawaniewska-Mochowa

Lenkijos mokslų akademijos Slavistikos institutas
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk

Wybory tożsamościowe i językowe potomków ziemian litewskich w świetle egodokumentów

Żyjemy w szczególnym momencie historycznym, w którym mnożą się pytania i dyskusje na temat istoty i wyboru tożsamości przez człowieka, egzystującego w wielowymiarowej rzeczywistości, stykającego się z zaso- bami różnych kultur i komunikującego się w różnych językach (Golka 2010). Nieprzypadkowo kwestia konstruowania tożsamości indywidualnych i zbiorowych w sytuacji pluralizmu kulturowego i językowego stała się jednym z głównych europejskich problemów badawczych (Giddens 2001; Boksański 2006).

Celem referatu jest ukazanie różnych modeli konstruowania tożsamości osobniczej i grupowej przez potomków warstwy szlachecko-ziemiańskiej na Litwie. Przedmiotem opisu są polifoniczne biografie i wybory tożsamościowe przedstawicieli czterech znanych rodów ziemiańskich z terenu dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego (Romerów – linia bohdaniska, Dowgirdów, Kontowtów i Matusiewiczów). Wszyscy rozmówcy do czasu II wojny światowej zamieszkiwali na terenie Litwy Kowieńskiej, na Litwie pozostali pomimo całkowitego rozbitcia dawnych struktur społecznych, utraty majątku, represji i zesań. Podstawą materiałową prowadzonych badań są egodokumenty: wywiady o elastycznej strukturze, spisane wspomnienia, listy. Materiały te zostały zgromadzone w latach 2004 – 2007 w ramach projektu „Dziedzictwo kultury szlacheckiej na dawnych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Giniąca część kultury europejskiej” (Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007). Źródła typu biograficznego, sytuujące się w obszarze historii mówionej, często są niedoceniane przez zawodowych historyków jako świadectwa jednostkowe, subiektywnie konstruowane. Etnofilolog dostrzega natomiast w relacjach świadków i ich opowieściach o życiu cenny przekaz pamięci kulturowej, odślaniający przed badaczem nie tylko fakty z historii własnej rozmówcy, ale też interpretacje tych faktów, przekonania, punkt widzenia, hierarchię wartości konstytutywnych dla budowania tożsamości grupy (Assmann 2003: 14).

Językoznawcy zainteresowanemu badaniem narracji tożsamościowych potomków szlachty i ziemian litewskich, którzy identyfikują się z dziedzictwem kultury szlacheckiej, towarzyszyć musi swoista czujność, by zbyt pochopnie – z samego faktu posługiwania się przez rozmówców bogatą polszczyzną – nie wyciągać wniosków o ich polskiej identyfikacji narodowej. Dzieje wymienionych wyżej rodów ziemiańskich z Litwy dowodzą, że wybór opcji narodowych może zróżnicować rodzinę, co nie jest równoznaczne z porzuceniem języka polskiego, który wciąż zajmuje ważne miejsce w wyobrażeniach grupowych jako wartość symboliczna. Możliwe jest zakorzenie potomków ziemian w dwóch kulturach i dwóch językach (biwalencja polsko-litewska) i zachowanie do czasów współczesnych, dwuszczeblowej (unijnej) tożsamości.

Lietuvos žemvaldžių palikuonių tapatybių ir kalbų pasirinkimas remiantis egodokumentais

Gyvename ypatingu metu, kai kyla vis daugiau klausimų ir diskusijų dėl to, kokią tapatybę pasirenka žmogus, gyvenantis daugiamatėje realybėje, susiduriantis su įvairių kultūrų ištekliais ir bendraujantis įvairiomis kalbomis (Golka 2010). Esant kultūriniam ir kalbiniam pliuralizmui, neatsitiktinai individualių ir kolektyvinių tapatybių kūrimo klausimas tapo vienu labiausiai gvildenamų Europoje (Giddens 2001; Bokszański 2006).

Pranešimo tikslas – atskleisti Lietuvos žemvaldžių bajorų palikuonių kuriamus įvairius asmeninės ir grupinės tapatybės modelius. Aprašymo objektas – polifoninės biografijos ir tapatybės, pasirinktos keturių žinomų LDK žemvaldžių giminių (Romerių – Bagdoniškių kilmės, Daugirdų, Kontautų ir Matusėvičių). Visi kalbintieji iki Antrojo pasaulinio karo gyveno 1918–1940 m. Lietuvos teritorijoje ir pasiliko Lietuvoje, nepaisydami senosios tvarkos žlugimo, nuosavybės netekimo, represijų ir trėmimų. Tyrimai paremti egodokumentais: laisvos formos interviu, rašytiniais prisiminimais, laiškais. Ši medžiaga surinkta 2004–2007 m., vykdant projektą „Bajoriškos kultūros paveldas senajame Lenkijos šiaurės-rytų paribyje“ (Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007). Biografiniai duomenys yra priskiriami sakytinės istorijos sričiai ir dažnai profesionalių istorijos filosofų nuvertinami, kaip pavieniai, subjektyvūs liudijimai. Tuo tarpu etnofilologai liudijimuose ir pasakojimuose apie gyvenimą įžvelgia perduodamą vertingą kultūrinę atmintį, tyrėjui atskleidžiančią ne tik pasakotojo asmeninės istorijos faktus, bet ir faktų, įsitikinimų, požiūrių, grupinės tapatybės kūrimo vertybių hierarchijos interpretaciją (Assmann 2003: 14).

Kalbininkai, tiriantys Lietuvos žemvaldžių bajorų palikuonių, siejančių save su bajoriškos kultūros paveldu, tapatybinius pasakojimus, turi būti ypač budrūs, kadangi dėl pastarųjų turtingos lenkų kalbos vartosenos kyla pavojus prieiti prie pernelyg skubotos išvados apie jų lenkiškąjį tautinį identitetą. Minėtų Lietuvos žemvaldžių giminių istorijos parodo, kad tautiniai pasirinkimai gali suskaldyti šeimą, bet tai nėra tas pats, kas atsisakyti lenkų kalbos, nes jai vis dar dažnai priskiriama simboliinė vertė. Pasitaiko, kad žemvaldžių šaknys glūdi abiejose kultūrose ir kalbose (lenkiškasis-lietuviškasis bivalentiškumas) ir vis dar išlaikoma dviguba (unijos) tapatybė.

Literatūra

Assmann Jan 2003, *Pamięć zbiorowa i tożsamość kulturowa*, in: *Borussia*, nr 29, 10–16.

Boksański Zbigniew 2006, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Giddens Anthony 2001, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. z ang. Alina Szulżycka, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Golka Marian 2010, *Imiona wielokulturowości*, Warszawa: Wydawnictwo Muza.

Sawaniewska-Mochowa Zofia, Anna Ziełńska 2007, *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na dawnych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginęca część kultury europejskiej*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, <http://rcin.org.pl>.

Karolina Slotvinska, Prof. dr. Kristina Rutkovska

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Lietuviškas MOTINOS paveikslas remiantis anketavimo duomenimis

Šeima, žmonių tarpusavio santykiai iki šiol išlieka viena iš esminių vertybių pasaulyje. Nepaprastai svarbus yra ir motinos vaidmuo visuomenėje: ji yra šeimos ramstis, atlieka įvairias socialines funkcijas, siekia realizuotis ne tik šeimoje. Motinai būdingų savybių ir jos atliekamų visuomeninių funkcijų suvokimas šiuolaikinėje visuomenėje ypač aktualus. Siekiant atskleisti motinos stereotipinius bruožus buvo pasitelkta studentų nuomonė. Tyrimo pagrindą sudarė studentų užpildytos kognityvinio pobūdžio anketos, kuriose jaunimas samprotavo apie tai, ką jam reiškia motina, su kuo ji asocijuojasi, kokie bruožai jai būdingi, kokį vaidmenį ji turi vaidinti vaiko gyvenime. Darbe buvo taikyta kognityvinio anketavimo metodologija, sukurta lenkų etnolingvistikos pradininko Jerzio Bartmińskio (2006; 2015). Apklausoje dalyvavo Vilniaus universiteto studentai – Filologijos, Filosofijos, Istorijos, Teisės, Ekonomikos ir verslo

administravimo, Medicinos, Fizikos, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto, Antano Gustaičio aviacijos instituto, Matematikos ir informatikos fakultetų bakalaurantai ir magistrantai. Iš viso tyrimui buvo atrinkta 100 anketų: 48 anketos tikslųjų mokslų (vaikinių – 18, merginų – 30) ir 52 humanitarinių mokslų (vaikinių – 20, merginų – 32) respondentų.

Studentų atsakymai apie motiną suskirsityti į 88 deskriptorius, o tyrime iš viso pavartotos 838 frazės. Kaip rodo analizės rezultatai, „tikroji motina“ respondentų apibūdinama visų pirma psichosocialiniu ir socialiniu aspektais, rečiau psichiniu, biologiniu, buitiniu aspektais. Rečiausiai motina apibūdinama pagal fizinį, tautinį, religinį, etinį ir ideologinį aspektą.

Daugiausiai frazių pavartota ties šiais deskriptoriais: **Augina, auklėja** (S); 77 / 9,2%; **Myli ir yra mylima** (A); 70 / 8,4%; **Rūpinasi** (A); 65 / 7,8%; **Aukojasi** (A); 38 / 4,5%; **Pagimdė vaiką** (G); 28 / 3,3%; **(Vien) gimdymas nereikia buvimo motina** (G); 26 / 3,1%. Visi kiti nesiekia trijų procentų ir pagal metodiką laikomi mažiau reikšmingais, nors, mūsų manymu, verti išsamesnės analizės. Jie buvo įtraukti į bendrą motinos koncepto analizę.

Šiuolaikinio Lietuvos jaunimo anketavimo duomenys rodo, kad, nors procentiškai daugiausia yra motiną apibūdinančių psichosocialiniam aspektui priskirtų deskriptorių (48%), vis dėlto motinos įsivaizdavime pirmenybė teikiama jos socialiniam vaidmeniui – ji augina, auklėja vaikus (77 pasisakymai – 9,2%). Toks reiškinys yra šiek tiek naujas, palyginus su motinos koncepto anketiniais tyrimais atliktais kaimyninėje Lenkijoje, Liublino universitete, 1990 ir 2000 m. Pirmoje vietoje pagal didžiausių deskriptorių skaičių jose užima deskriptorius *meilė vaikui*, o auklėjimo funkcija atsiduria septintoje (1990 m.) ir penktoje (2000 m.) vietoje (Bartmiński 2006). Galima tik prognozuoti, kad, atlikus panašaus pobūdžio anketavimo tyrimus dabartiniu metu, šis rodiklis keistųsi ne tik Lenkijoje, bet ir kitose šalyse.

Svarbu pažymėti, kad gana asmeninis ryšys tarp motinos ir vaiko, kuris pasireiškia kaip šilumos, meilės teikimas vienas kitam, išlieka svarbus, grynai žmogiški santykiai yra labai vertinami. Žmogaus dėmesys nenukrypsta visiškai į visuomeniškumą, bet jam svarbi ir jo bei artimiausių jam žmonių laimė. Panašaus pobūdžio įžvalgos, kai labai vertinamas buvo žmogaus asmeniškumas, pastebimas ir kitose ištirtose sąvokose (pav., NAMAI, ŠEIMA, GARBĖ; plg. Rutkowska, Smetona, Smetonienė 2017).

Ryškiai matomas ne tik motinos auklėtojos ir globėjos vaizdinys, bet ir motinos draugės, patarėjos, amžinos partnerės, o tai rodo, kaip pakito tipiškos motinos vaizdinys, kurio pagrindinis bruožas anksčiau buvo tarsi prigimtinė pagarba. Tai atskleidžia naujai formuojamus ir kitais principais grindžiamus santykius tarp tėvų ir vaikų, kuriuos šiuolaikinis jaunimas ne tik toleruoja, bet ir teigiamai vertina.

Svarbu pastebėti, kad šias laikais motinystė neužstoja moteriai viso pasaulio, kaip tai buvo daugelį metų vaizduojama grožinėje literatūroje (plg. Kolevinskienė 2007, Daujotytė 2001, Kristeva 1997). Ji leidžia moteriai gyventi visavertį gyvenimą, dalyvauti įvairiuose renginiuose, užimti svarbias funkcijas, skirti sau pakankamai laiko. Pabrėžiama, kad moters savirealizacija yra svarbus veiksnys vaiko auklėjimo procese. Tik laiminga, sėkminga ir skirianti sau pakankamai laiko moteris gali išauklėti laimingą, laisvą ir dorą jauną žmogų.

Litewski obraz MATKI w świetle danych ankietowych

Rodzina, relacje międzyludzkie pozostają jedną z zasadniczych wartości w świecie. Niezwykle ważny jest też obraz matki w społeczeństwie: jest ona podstawą rodziny, pełni różne funkcje społeczne, dąży do realizowania siebie nie tylko w rodzinie. Rozumienie cech charakteryzujących matkę i pełnionych przez nią funkcji społecznych jest szczególnie aktualne we współczesnym świecie. W celu określenia cech stereotypowych matki posłużono się opinią studentów. Podstawę badań stanowiły wypełnione przez nich ankiety o charakterze kognitywnym, w których młodzież wypowiedała się o tym, co dla nich znaczy matka, z czym się ona kojarzy, jakie cechy są dla niej charakterystyczne, jaką rolę powinna ona pełnić w życiu dziecka. W pracy zastosowano metodologię kognitywnego ankietowania, opracowaną przez Jerzego Bartmińskiego (2006; 2015). W sondażu wzięli udział studenci różnych wydziałów Uniwersytetu Wileńskiego (Filologicznego, Filozoficznego, Historycznego, Prawa, Ekonomiki i Zarządzania Biznesem, Medycznego, Fizyki), a także licencjaci i magistranci Instytutu Stosunków Międzynarodowych i Nauk Politycznych oraz Wydziału Matematyki i Informatyki Uniwersytetu Wileńskiego, jak też Instytutu Lotnictwa im. A. Gustaitisa Uniwersytetu Technicznego im. Giedymina. Do badań wytypowano 100 ankiet – 48 respondentów z kierunku nauk ścisłych (mężczyzn – 18, kobiet – 30) i 52 – z kierunku nauk humanistycznych (mężczyzn – 20, kobiet – 32).

Wypowiedzi studentów na temat matki przyporządkowano do 88 deskryptorów, w badaniach użyto 838 fraz. Jak wskazują wyniki analizy, „prawdziwa matka“ przez respondentów jest określana przede wszystkim pod względem aspektu psychospołecznego i społecznego, rzadziej – psychicznego, biologicznego, bytowego. Najrzadziej matka jest charakteryzowana ze względu na aspekt fizyczny, narodowy, religijny, etyczny czy ideologiczny.

Najwięcej fraz zawierają takie deskryptory, jak: **Pielęguje, wychowuje** (S); 77 / 9,2%; **Kocha i jest kochana** (A); 70 / 8,4%; **Troszczy się** (A); 65 / 7,8%; **Ofiarowuje się** (A); 38 / 4,5%; **Urodziła dziecko** (G); 28 / 3,3%; **(Samo) urodzenie jeszcze nie oznacza bycia matką** (G); 26 / 3,1%. Pozostałe deskryptory wynoszą poniżej 3% i według metodyki są uznawane za mniej ważne, chociaż naszym zdaniem zasługują na bardziej szczegółową analizę. Zostały one włączone do ogólnej analizy konceptu matki.

Dane sondażowe współczesnej młodzieży na Litwie wskazują na to, że chociaż procentowo najwięcej (48%) jest deskryptorów charakteryzujących matkę ze względu na aspekt psychospołeczny, ale w jej charakterystyce dominuje rola społeczna – ona pielęguje, wychowuje dzieci (77 wypowiedzi – 9,2%). Takie zjawisko jest dość nowe w porównaniu z badaniami ankietowymi na temat konceptu matki, które zostały przeprowadzone w Polsce, na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, w latach 1990 i 2000. Na pierwszym miejscu występuje deskryptor *miłość do dziecka*, natomiast funkcja wychowawcza znajduje się na miejscu siódmym (dane z 1990 r.) i piątym (dane z 2000 r.) (Bartmiński 2006). Można tylko prognozować, że gdybyśmy przeprowadzili taki sondaż obecnie, ten wskaźnik uległby zmianie również w Polsce.

Godne odnotowania jest to, że dosyć prywatna więź między matką i dzieckiem, która przejawia się jako okazywanie sobie ciepła, miłości, pozostaje ważną, czysto ludzką relacją, jest wysoko ceniona. Uwaga człowieka nie ogranicza się do społecznej strony życia, dla niego ważne jest też szczęście swoje i najbliższych mu ludzi. Podobnego charakteru uwagi, gdy bardziej wysoko ceniona była osobista strona życia człowieka, dostrzegamy również w innych badanych pojęciach (np., DOM, RODZINA, HONOR; por. Rutkowska, Smetona, Smetonienė 2017).

Typowe jest przedstawianie matki nie tylko jako tej, która wychowuje i jest opiekunką, ale też matki - przyjaciółki, doradczyni, partnerki w

różnych sytuacjach życiowych, co wskazuje na zmiany w typowym wizerunku kobiety, której z natury przypisywano szacunek. Świadczy to o kształtującym się nowym typie relacji pomiędzy rodzicami i dziećmi, opartych na nowych zasadach, które współczesna młodzież nie tylko toleruje, ale też ocenia pozytywnie.

Godne odnotowania jest to, że w naszych czasach macierzyństwo nie przesłania kobiecie całego świata, jak to było przedstawiane przez wiele lat w literaturze pięknej (por. Kolevinskienė 2007, Daujotytė 2001, Kristeva 1997). Macierzyństwo pozwala kobiecie żyć życiem pełnowartościowym, uczestniczyć w różnych imprezach, pełnić ważne funkcje, poświęcać sobie wystarczająco czasu. Akcentuje się to, że samorealizacja kobiety jest ważnym czynnikiem w procesie wychowywania dziecka. Tylko szczęśliwa, odnosząca sukces i poświęcająca sobie odpowiednio sporo czasu kobieta może wychować szczęśliwego, wolnego i przyzwoitego młodego człowieka.

Literatūra

Bartmiński J. (red.), 2006, *Język, wartości, polityka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 175–180.

Bartmiński J. 2015, Ankieta jako narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata. In: *Etnolingwistyka* 28, 279–308.

Daujotytė V. 2001, *Parašyta motery*, Vilnius: Alma littera.

Kristeva J. 1997, *Stabat Mater*, In: *Feminizmo ekskursai. Moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo. Antologija*, Vilnius: Aidai.

Kolevinskienė Ž. 2007, Motinystės diskursas lietuvių prozoje: Lauros Sintijos Černiauskaitės Kvėpavimas į marmurą. In: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. , 96–104.

Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych, red. I. Bielińska-Gardziel, M. Brzozowska, B. Żywicka, Przemyśl: Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska, 2017.

Rutkovska K., Smetona M., Smetonienė I. 2017, *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Žemė: leksikografija ir apklausos

Tradiciškai yra teigiama, kad lietuvius ir žemę siejo ypatingas ryšys. Pati idėja smarkiai išpopuliarėjo tarpukario ir emigrantų rašytojų literatūriniuose kūriniuose, o tobulėjant mokslui prie gana plataus žemės suvokimo prisidėjo ir kiek formalesnis žemės kaip planetos suvokimas, kuris pateiktas kaip pagrindinis lietuvių leksikografijoje. „Lietuvių kalbos žodynas“ (LKŽe) pateikia 12 žodžio žemė reikšmių, kai kurios jų turi ir papildomų poreikšmių:

1. penkta pagal dydį Saulės sistemos planeta, kurioje gyvename;
2. (mūsų planetos) paviršius, kuriuo vaikščiojame, ant kurio stovime (dažnai priešpriešinamas dangaus skliautui); aukšto, stogo ir t. t. pagrindas, apačia, ant ko galima užlipti (dažnai priešpriešinamas viršui):
a. asla; b. grindys; c. apatinis aukštas; d. dugnas (vandenyje);
3. linksnis (arba prielinksnis į su galininku), einantis postverbu, kuris paprastai vartojamas po šalinimo, naikinimo, menkinimo reikšmės veiksmažodžių ir nurodo baigtinį veiksmą;
4. viršutinis birus (ppr. dirbamas ar kitaip naudojamas) mūsų planetos paviršiaus sluoksnis: a. tos medžiagos gabalėlis, grūdelis; b. smėlis; c. molis; d. dulkės; e. purvas, nešvarumai; f. vienas iš tariamai pirminių elementų;
5. medžiaga, sudaranti mūsų planetos paviršių;
6. sklypas, plotas, laukas, skirtas kokioms reikmėms;
7. sausuma: a. krantas, pakraštys;
8. ariamas, dirbamas laukas, dirva: a. lauko paviršius kaip įdirbimo objektas; b. žemdirbystė, žemės ūkis;
9. privatus (ppr. dirbamas) sklypas, naudmenos: a. privati valda; b. ūkis; c. valakas; d. savarankiškas ūkininkavimas;
10. tinkamas augalams augti ar auginti sluoksnis, dirvožemis;
11. tautos arba tautų gyvenama teritorija, kraštas, šalis: a. kurio krašto ar šalies gyventojai, tauta; b. valstybė; c. etninis teritorinis vienetas; d. apylinkė, vietovė, sritis; e. tėvynė, gimtinė, tėviškė;
12. pasaulis: a. žmonių gyvenamas pasaulis, priešingas dangiškajam (t. y. rojui) arba požeminiam (t. y. pragarui); b. šis pasaulis, suvokia-

mas kaip tam tikras beribis paviršius (kartais supamas vandeny); c. visi žmonės, žmonija; d. žemiškasis gyvenimas (priešingas dvasiškajam), jo atributai.

Iš LKŽE pateiktų duomenų matyti, kad rašant apibrėžtį buvo stengiamasi atsižvelgti į žodžio semantiką, nors prie reikšmių pateikti pavyzdžiai papildomai prideda naujų semų, tokių kaip žemės spalvingumas ir pan.

Panašias reikšmes pateikia ir DLKŽE:

1. planeta, kurioje gyvenama;
2. tos planetos paviršiaus sluoksnis; tą sluoksnį sudaranti medžiaga; jos gabalėlis;
3. tos planetos paviršius;
4. sausuma;
5. šalis, kraštas;
6. dirva;
7. dirbamas bei naudojamas paviršiaus plotas;
8. dugnas (vandenyje).

Iš to, kas pateikta pagrindiniuose lietuvių kalbos žodynuose, galime teigti, kad esminės žodžio žemė reikšmės yra planeta ir jos paviršius, sausuma, dirva ar dirbamas paviršius, šalis ar kraštas.

Reikia pastebėti, kad studentų apklausos rodo, jog žemės suvokimas yra labai panašus kaip žodynuose. Dažniausiai atsakymai prasidėjo teiginiu *planeta* arba tai net buvo vienas vienintelis žodis. Žinoma, kyla klausimas, ar tai žodynų įtaka, ar pakitusių gyvenimo sąlygų, tačiau dažniausiai minima sėma yra planeta. Dažnai atsakymuose pasitaikė ir gyvenamosios vietos, gimtinės, dirvožemio semos.

Lygindami žodynus ir apklausas galime pastebėti, kad žodynų autoriai, stengdamiesi remtis žodžio semantika, pakankamai gerai atspindėjo žemės suvokimą.

Ziemia: leksykografia i ankietowanie

Tradycyjnje twierdzi się, że Litwinów z ziemią łączyła wyjątkowa więź. Ta idea upowszechniła się w utworach literackich z okresu międzywojennego i w twórczości pisarzy tworzących na emigracji. W miarę doskonalenia się nauki do stosunkowo szerokiego rozumienia ziemi dołączyło się

niewielkie bardziej formalne rozumienie jej jako planety, które w leksykografii litewskiej występuje jako podstawowe. W „Słowniku języka litewskiego” („Lietuvių kalbos žodynas”) występuje 12 znaczeń wyrazu žemė (ziemia), niektóre z nich mają dodatkowe podznaczenia:

1. piąta pod względem wielkości planeta Układu Słonecznego, na której mieszkamy;
2. powierzchnia (naszej planety), po której chodzimy, na której stoimy (często w przeciwieństwie do sklepienia niebieskiego); podstawa wysokości, dachu itd., dół, na co można wspiąć się (często przeciwstawiany górze): a. klepisko; b. podłoga; c. dolne piętro; d. dno (w wodzie);
3. przypadek illatywny (albo przyimek i (pl na) z biernikiem), będący formacją postwerbalną, który zwykle używany jest po czasownikach oznaczających usuwanie, niszczenie, pomniejszanie i wskazuje na proces końcowy czynności;
4. górna, krucha (zwykle uprawiana albo inaczej wykorzystywana) powierzchnia naszej planety: a. kawałeczek, grudka tego materiału; b. piasek; c. glina; d. kurz; e. błoto, brud; f. jeden z rzekomo pierwotnych elementów;
5. materiał tworzący powierzchnię naszej planety;
6. działka, teren, pole o jakimś przeznaczeniu;
7. ląd: a. brzeg, kraniec;
8. zaorane, uprawne pole, gleba: a. powierzchnia pola jako obiekt uprawy; b. uprawa roli, gospodarstwo rolne;
9. prywatna (zwykle uprawiana) działka, grunty użytkowe: a. prywatna posiadłość; b. gospodarstwo; c. włoka; d. samodzielne gospodarowanie;
10. warstwa nadająca się do hodowli roślin, gleba;
11. narody lub terytorium zamieszkałe przez narody, kraj, państwo: a. mieszkańcy jakiegoś kraju lub państwa, naród; b. państwo; c. etniczna jednostka terytorialna; d. okolica, miejscowość, teren; e. ojczyzna, ojczyzna, ojcowizna;
12. świat: a. świat zamieszkały przez ludzi, przeciwieństwo niebiańskiego (tzn. raju) albo podziemnego (tzn. piekła); b. ten świat rozumiany jako pewna berkesna powierzchnia (czasami otoczona wodą); c. wszyscy ludzie, ludzkość; d. ziemskie życie (przeciwstawione duchowemu), jego atrybuty.

Na podstawie danych ze „Słownika języka litewskiego” (LKŽe) wynika, że opracowując definicje starano się zwracać uwagę na semantykę sło-

wa, chociaż podane przykłady uzupełniają nowe semy, takie jak dotyczące kolorystyki ziemi itp.

Podobne znaczenia występują w „Wielkim słowniku języka litewskiego“ (DLKŽe):

1. planeta, na której mieszkamy;
2. warstwa powierzchni tej planety; tworzywo tej powierzchni, jej cząstka;
3. powierzchnia tej planety;
4. ląd;
5. kraj, państwo;
6. grunt;
7. uprawiana i używana powierzchnia;
8. dno (w wodzie).

Na podstawie danych ze słowników języka litewskiego można stwierdzić, że podstawowe znaczenie wyrazu *ziemia* – to planeta i jej powierzchnia, ląd, gleba lub powierzchnia uprawna, kraj lub kraina.

Godne uwagi jest to, że przeprowadzone wśród studentów ankietywanie wskazuje na to, że pojęcie *ziemi* jest podobne do tego, jakie podają słowniki. Najczęściej w odpowiedziach pojawiało się określenie *planeta* albo nawet był to jedyny podawany przez respondentów wyraz. Oczywiście powstaje pytanie, czy tak jest pod wpływem słowników, czy też zmiany warunków życia, ale najczęściej wymienianym semem była planeta. W odpowiedziach często zdarzały się również semy miejsca zamieszkania, ojczyzny, gruntu.

Porównując dane słownikowe i wyniki sondażu możemy zauważyć, że autorzy słowników starając się opierać się na semantyce słów, stosunkowo dobrze odzwierciedlili pojęcie *ziemi*.

Vertybių samprata lietuviškame pasaulėvaizdyje

Vertybių pasaulis, žinoma, yra žmogaus pasaulis. Svarbiausia tas vertybes interpretuoti, jų ieškoti, tada galima jas ginti. Dažnai pamirštama kad vertybė yra jungtis ar lieptas. Tai yra tiltas tarp to, kas yra mumyse ir dabarties, kuriai priklausom, ir to, ko dar nėra – mūsų ateitis, tikslai. Vertybė per mūsų sąmonę, valią, vaizduotę mus išplėšia iš dabarties ir veda tolyn (Daugintytė 2012).

Apie vertybių sistemą kalbama nuo Antikos laikų, tačiau svarbiausių vertybių sąrašo iki šiol nėra. Sokratas gilinosi, kas yra dorybė, narsumas, teisingumas, Platonui rūpėjo tiesa, gėris, grožis, išmintis, ryžtas, drąsa, narsumas ir saikingumas. Aristotelis analizavo etines normas. Tomui Akviniečiui vertybės – tai tobulumas, kuris egzistuoja kaip absoliutus gėris. Jis išskiria protingumą, teisingumą, valios dorybę, tikėjimą, viltį ir meilę. Jeanas-Jacquesas Rousseau iškelia laisvės, lygybės, brolybės, žmoniškumo idėjas, o svarbiomis vertybėmis laiko laimę, protą, užuojautą, skatina ugdyti valią, savarankiškumą, aktyvumą. Immanueliui Kantui svarbiausios vertybės – protas, laisvė, pagarba sau pačiam, orumas, pareiga, savarankiškumas, valia ir gėris. XX a. filosofai, pavyzdžiui, Maxas Scheleris vertybes bando klasifikuoti. Italų filosofas Battista Mondinas teigė, kad vertybės gali būti įvairaus lygio (vertybės prasme ne visi dalykai ir poelgiai yra vienodi: kai kurie iš jų vertės turi daugiau, kiti – mažiau) ir sudaryti tam tikrą hierarchiją. Jis pateikia smulkesnį vertybių skirstymą, kuris daug labiau atitinka XX a. žmogaus gyvenimą ir pažiūras.

XX a. pabaigos tyrėjams kyla mintis susidaryti atskiros tautos vertybių hierarchiją. Kaip pavyzdį galima imti „Lenkų aksiologinio žodyno“ projekto aprašą, kuriame buvo išskirtos lenkams svarbios vertybės (Barmiński 2014: 343–344).

Akivaizdu, kad vienos vertybių sampratos nebuvo: skirtingi autoriai vertybes traktavo skirtingai. Sąvoka vertybė vartojama labai įvairiomis reikšmėmis: kaip pasaulio vertę turintis aspektas, kaip patrauklūs objektai, gyvenimo kokybė, vertingi daiktai ar reiškiniai, elgesio normos, dėl kurių daromi sprendimai. Vertybės atspindi visa tai, kas žmogui vertingiausia kultūros, psichologiniu, sociologiniu, moraliniu ir grožio požiū-

riais. Žmogų valdo vertybės, jomis vadovaujamosi, dėl jų gyvenama. Valdas Pruskus savo straipsnyje teigia, kad „kiekviena tauta turi savą vertybinį požiūrį į gamtą, žmones – saviškius ir svetimus, idėjas, daiktus. Šiuo pagrindu ir formuojasi konkrečios tautos vertybinė sistema ir jos kultūra. Vertybinės orientacijos savo ruožtu formuoja ir elgesio modelius, kurie reguliuoja kasdienį tos tautos narių gyvenimą. <...> Kiekvienoje kultūroje susiformuoja sava vertybių sistema, kurioje vertybės išdėstomos hierarchine tvarka. Dėl tokios sistemos užtikrinamas tos kultūros vientisumas, jos nepakartojamas pobūdis, būtinas tvarkos laipsnis ir nusakomumas“ (Pruskus 2013: 185).

Vertybės yra kiekvienos kultūros šerdis. Vis dėlto vertybių problema ir šiandien kelia daug klausimų. Pirmiausia, ar yra universalių vertybių kanonas? Žinoma, tokios vertybės kaip tėvynė, patriotizmas, demokratija ir tolerancija yra svarbios tautoms, bet ar visoms vienodai? Buitinės vertybės – darbas, karjera, pinigai – yra konceptualizuotos, bet ar taip buvo visada ir visur? Ar šiandien tokios vertybės kaip šeima, santuoka, vaikas vis dar yra aktualios? Greičiausiai lietuviams šios vertybės mažai kuo skirsis nuo bendraeuropietišku, bendražmogišku vertybių, bet vis dėlto įdomu, kas būdinga tik lietuviams, o ką į savo vertybių sistemą jie įtraukė perimdami kaimyninių šalių patirtį, kas suponavo žodžių reikšmes. N. Vėliaus manymu, viskas, ką mes gauname iš šalies, yra „persiojama per lietuvišką sietą“: „visa žmogaus patirtis, įgytos filosofinės, literatūros žinios – viskas, ką mes įgyjame, yra „suvirškinama“, perdirbama mūsų individualybės. O mūsų individualybė ir mumyse esantis nesąmoningas mąstymo elementas, apibendrinimo, analizės galia – viskas yra prigimties, tradicijų nulemta. Visa kultūra, kurią gauname iš šalies, yra perdirbama pagal mūsų prigimtį, laikantis etninės prigimties principų“ (Seliukaitė, Vitkuvienė 1999: 393–400).

Rengiant knygą „Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje“, kilo mintis, kad, remiantis konceptų analize, lietuviškas vertybes taip pat galima bandyti klasifikuoti. Manau, kad klasifikavimo būdų gali būti įvairių, pavyzdžiui:

- Visuomeninės vertybės: valstybė, tauta, tėvynė, kalba, laisvė, žemė, darbas, pasiaukojimas, teisingumas, pareiga, garbė, moralė, gėris, grožis, dora ir t. t.

- Asmeninės vertybės: laimė, šeima, namai, laisvė (asmeninė), sveikata, meilė ir t. t.

- Vertybės, formuojančios asmenybę: namai, šeima, gamta, tikėjimas,

darbas, dora, meilė ir t. t. – tai yra viskas, ką žmogus gauna šeimoje.

- Vertybės, tobulinančios asmenybę: valstybė, tauta, kalba, laisvė, patriotizmas, empatija, tolerancija, išmintis ir t.t. – tai yra viskas, ką žmogus gauna mokykloje ir tolesniame gyvenime.

Tačiau griežtos ribos nėra ir negali būti, nes žmogus yra ir visuomenės dalelė, ir atskiras individas.

Pojęcie wartości w litewskim językowym obrazie świata

Świat wartości jest, rzecz jasna, światem człowieka. Najważniejsze jest zinterpretowanie tych wartości, szukanie ich, a wtedy już można ich bronić. Często zapomina się, że wartość jest łącznikiem lub pomostem. Jest to pomost łączący to, co jest w nas z „dzisiejszością“, do której należymy, i to, czego jeszcze nie ma – naszą przyszłość. Poprzez naszą świadomość, wolę, wyobraźnię wartość odrywa nas od teraźniejszości i wiedzie dalej [Daugintytė 2012].

O systemie wartości mówiono od czasów antycznych, ale listy najważniejszych wartości nie ma do dziś. Sokrates zastanawiał się nad tym, co to jest cnota, dzielność, sprawiedliwość, Platona bardziej obchodziły prawda, dobro, piękno, rozsądek, zdecydowanie, odwaga, dzielność i powściągliwość. Arystoteles analizował normy etyczne. Dla Tomasza z Akwinu wartości – to doskonałość, która istnieje jako absolutne dobro. Wyróżniał on mądrość, sprawiedliwość, cnotę woli, wiarę, nadzieję i miłość. Jan Jakub Rousseau wyróżniał idee wolności, równości, braterstwa, człowieczeństwa, za ważne wartości uważał: szczęście, rozum, współczucie, zachętę do kształcenia woli, samodzielności, aktywności. Dla Immanuela Kanta najważniejszymi wartościami były: rozum, wolność, szacunek do samego siebie, honor, poczucie obowiązku, wola i dobro. Dwudziestowieczni filozofowie, na przykład Max Scheler, próbują klasyfikować wartości. Zdaniem włoskiego filozofa Battisto Mondino wartości mogą być różnego stopnia (w sensie wartości nie wszystkie sprawy i postępowania są jednakowe – jedne są bardziej wartościowe, inne mniej) i tworzyć pewną hierarchię. Podaje on bardziej szczegółowy podział wartości, który mniej więcej odpowiada życiu i poglądom człowieka XX wieku.

Badacze końca XX wieku zaproponowali stworzenie hierarchii wartości typowej dla poszczególnych narodów. Jako przykład można podać opis

projektu „Polskiego słownika aksjologicznego“, w którym zostały wyróżnione wartości typowe dla Polaków (Bartmiński 2014: 343–344).

Rzecz jasna, jednego pojęcia wartości nie było – różni autorzy na swój sposób je oceniali. Pojęcie wartości używane jest w różnych znaczeniach – jako atrakcyjny podmiot mający rangę światową, jakość życia, cenne przedmioty i zjawiska, normy zachowania się, które są bodźcem do podejmowania decyzji. Wartości odzwierciedlają wszystko to, co dla człowieka jest najcenniejsze pod względem psychologicznym, socjologicznym, moralnym i estetycznym. Człowiekiem rządzą wartości, on się nimi kieruje, żyje w ich imię. Valdas Pruskus w swoim artykule twierdzi, że „każdy naród ma swój wartościujący pogląd na przyrodę, ludzie – na swoich i obcych, na idee, przedmioty. Na tej podstawie jest właśnie formowany system wartości i kultura konkretnego narodu. Orientacje wartościujące na swój sposób formują też modele zachowania się, które regulują życie codzienne członków tego narodu. <...> Każda kultura kształtuje własny system wartości, w którym są one shierarchizowane. Dzięki takiemu systemowi zagwarantowana jest ciągłość tej kultury, jej niepowtarzalny charakter, konieczny poziom uporządkowania oraz wyrażalność“ (Pruskus 2013, 185).

Wartości stanowią rdzeń każdej kultury. Ale problem wartości również dzisiaj budzi wiele pytań. Po pierwsze, czy istnieje kanon wartości uniwersalnych? Rzecz jasna, takie wartości, jak: ojczyzna, patriotyzm, demokracja i tolerancja są ważne dla narodów, ale czy dla wszystkich w jednakowym stopniu? Wartości związane z bytem – *praca, kariera, pieniądze* – są konceptualizowane, ale czy tak było zawsze i wszędzie? Czy dzisiaj takie wartości, jak: *rodzina, małżeństwo, dziecko* wciąż są aktualne? W przypadku Litwinów najprawdopodobniej niewiele te wartości różnią się od wartości ogólnoeuropejskich, ogólnoludzkich, ale pomimo wszystko ciekawe jest, które z nich są typowe dla Litwinów, a które włączyli oni do swego systemu wartości, przejmując doświadczenia sąsiednich krajów, i co miało wpływ na zmianę znaczenia wyrazów? Zdaniem N. Véliusa wszystko, co otrzymujemy z zewnątrz, jest „przesiewane przez litewskie sito“: „całe doświadczenie ludzkie, nabyta wiedza filozoficzna, literacka – wszystko, co nabywamy, jest „przetrawiane“, przerabiane przez nasze indywidualności. A nasza indywidualność i istniejący w nas świadomy element myślenia, dążenie do uogólniania, analizowania – wszystko jest uwarunkowane przez naturę, tradycje. Cała kultura, którą otrzymujemy od kraju, jest przerabiana według naszej natury, zgodnie z

zasadami natury etnicznej“ (Seliukaitė, Vitkuvienė 1999, 393–400).

W trakcie pracy nad książką pt. „Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje“ (Ie. Wartości w językowym obrazie świata Litwina) powstała myśl, że na podstawie analizy konceptów wartości litewskie można poklasyfikować. Sposoby klasyfikowania mogą być różne, może być podział np. na:

- wartości społeczne: państwo, naród, ojczyzna, język, wolność, ziemia, praca, ofiarowanie się, sprawiedliwość, obowiązek, honor, moralność, dobro, piękno, uczciwość itd.;

- osobiste wartości: szczęście, rodzina, dom, wolność (osobista), zdrowie, miłość itd.;

- wartości kształtujące osobowość: dom, rodzina, przyroda, wiara, praca, moralność, miłość itd., czyli wszystko, co człowiek otrzymuje w rodzinie;

- wartości doskonalące osobowość: państwo, naród, język, wolność, patriotyzm, empatia, tolerancja, rozsądek itd., czyli wszystko, co człowiek otrzymuje w szkole i w dalszym życiu.

Ale wyraźnej granicy pomiędzy typami wartości nie ma i nie może być, gdyż człowiek jest zarówno częścią społeczeństwa, jak i odrębną indywidualnością.

Literatūra

Daugintytė Deimantė 2012, Rašytojas V. Martinkus: „Nejmanoma palaidoti vertybių, nes tada laidosim patys save.“ In: *Literatūra ir menas*, Nr. 12.

Bartmiński Jerzy 2014, *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Pruskus Valdas 2013, Vertybės ir kultūrinis identitetas komunikacijos kontekste. In: *Logos*, Nr. 76, 182–188.

Seliukaitė Irena, Vitkuvienė Perla 1999, *Norbertas Vėlius*. Vilnius: Mintis.

mgr. Irena Snukiškienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius
Instytut Literatury Litewskiej i Folkloru, Wilno

Kognityvinis TIESOS ir MELO vaizdas lietuvių patarlėse

Pranešimo tikslas – atskleisti tiesos ir melo vaizdą lietuvių kalbinėje-kultūrinėje sąmonėje. Pranešime bus kalbama apie tiesos ir teisingumo vertybių ir joms priešingo melo vaizdą lietuvių patarlėse.

Empirinių duomenų šaltinis – lietuviškų patarlių ir priežodžių sąvadaai: „Patarlės ir priežodžiai“, situacinių posakių sąvadas „Vilką minim, vilkas čia“ bei internetinė duomenų bazė aruodai.lt. Analizė atskleidžia semantinį ir aksiologinį lietuviškų patarlių turinį, perduodamą kitoms kartoms.

Kognityvinėje kalbotyroje patarlės laikomos ypač vertingu kalbinės-kultūrinės analizės objektu (Zmarzer 2010: 176), kadangi tai tekstai, perduodami liaudies kalba ir dažnai siekiantys laikus, kai dauguma gyventojų buvo neraštingi (Obelkevich 1994: 211–218). Patarlės – tai realybės interpretacijos įrankiai. Jos primeta tam tikrą pasaulėvaizdį, skatindamos tam tikras vertybes. Pagrindinis patarlių vaidmuo – pamokyti arba įspėti. Svarbus patarlių bruožas – jų pasikartojamumas. Būtent todėl patarlės kalboje įtvirtina tam tikrus objekto bruožus ir perduoda juos kitoms kartoms. Taigi, patarlės atlieka tokias funkcijas, kaip didaktinė, moralinė ir, visų pirma, patriotinė (Zaikauskienė 2010: 98).

Tiesos ir melo sąvokų analizė lietuvių kalboje parodo, kokie stereotipiniai bruožai priskiriami šioms sąvokoms, kurios lietuvių kalboje labai tarpusavy susijusios. Melas ir tiesa suvokiami kaip priešingos reikšmės sąvokos, vis dėlto, jų reikšmės sritys dažnai persipina. Melas, nors laikomas yda ir blogiu, kartais vaizduojamas, kaip būtinas, o tiesa – kaip nepatogi ir neprotinga.

Kognitywny obraz PRAWDY i KŁAMSTWA w przysłowiach litewskich

Celem niniejszego referatu przedstawienie, czym jest prawda i kłamstwo w świadomości językowo-kulturowej Litwinów. Referat przedstawia analizę nazw wartości, jakimi są *prawda* i *sprawiedliwość* oraz wartościowane negatywnie *kłamstwo*, zawartą w przysłowiach litewskich.

Źródłem danych empirycznych są teksty, pochodzące ze zbiorów przysłów litewskich, takich jak „Patarlės ir priežodžiai” [„Przysłowia i powiedzenia”], zbiór litewskich powiedzeń okolicznościowych „Vilką minim, vilkas čia” [„O wilku mowa”] oraz internetowa baza przysłów aruodai.lt. Analiza ujawniła treści semantyczne i aksjologiczne, które utrwaliły się w przysłowiach litewskich i są przekazywane przyszłym pokoleniom.

W językoznawstwie kognitywnym przysłowia są szczególnie ważnym obiektem analizy językowo-kulturowej (Zmarzer 2010: 176), ponieważ są to teksty przekazywane w języku ludowym i często sięgają czasów, kiedy znaczna część narodu była niepiśmienna (Obelkevich, 1994: 211–218). Przysłowia są narzędziem, służącym do interpretowania rzeczywistości i w pewien sposób narzucając obraz świata, promując te czy inne wartości. Ich podstawowym celem jest pouczanie lub ostrzeżenie. Ważną ich cechą jest także powtarzalność, przez co utrwalają w języku pewne cechy przedmiotu i przekazują je przyszłym pokoleniom. Zatem, przysłowia pełnią takie funkcje, jak dydaktyczna, moralna, i przede wszystkim – patriotyczna. Pomagają zachować i przekazać pewne tradycje, stereotypy, poglądy na świat (Zaikauskienė 2010: 98).

Analiza pojęć prawdy i kłamstwa w języku litewskim wykazała, jakie cechy stereotypowe są przypisywane tym podmiotom, które w języku litewskim są bardzo ze sobą związane. Prawda i kłamstwo są postrzegane jako pojęcia o przeciwstawnym znaczeniu, jednak często ich sfery znaczeniowe przeplatają się ze sobą. Kłamstwo, mimo tego, iż jest uznawane za zło, czasem jest postrzegane jako obowiązkowe i potrzebne. Prawda natomiast – jako niewygodna i niemądra.

Šaltiniai

<http://www.aruodai.lt/>

<https://www.vle.lt/Straipsnis/lietuviu-patarles-ir-priezodziai-117890>

DLKŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyriausiosios redakcijos Stasys Keinys. – 7-as patais. ir papild. leid. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, XXVI, 969 p.; elektroninis variantas, 2015. Prieiga internete: lki.lt.

LKŽe – Lietuvos kalbos žodynas [t. I–XX, 1941–2002]: elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. – Vilnius: Lietuvos kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). Prieiga internete: www.lkz.lt.

Literatūra

Bartmiński J. Tokarski R. 1986, *Językowy obraz świata i spójność tekstu. Teoria tekstu*. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich.

Grzegorzczkova R. 2004, *Pojęcie językowego obrazu świata*. Lublin: UMCS.

Kašėtienė R., Kudirkienė L. 2016, *Vilką minim, vilkas čia. Lietuvių situaciniai posakiai*. Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas.

Mieder W. 2004, *Proverbs. A Handbook*. London: Greenwood Press.

Mieder W. 1993, *Proverbs Are Never Out of Season*. Oxford University Press. New York, Oxford.

Obelkevich J. 1994, Proverbs and social history, in: *Wise Words. Essays on the Proverbs*. ed. by W. Mieder. Garland Publishing. New York – London, 211–252.

Whiting B. J. 1932, The Nature of Proverb, in: *Harvard Studies and Notes in Philology and Literature*, 14.

Zaikauskienė D. 2010, Lietuvių paremių funkcijos. Teorinės pastabos, in: *Tautosakos darbai XL*, 97–107.

Zmarzer W. 2010, Paremie ludowe w dwujęzycznym słowniku kulturologicznym, in: *Translatoryka. Koncepcje – Modele – Analizy*. Warszawa: Wydział Lingwistyki Stosowanej UW, 174 –179.

Doc. dr. Bronė Stundžienė

Vilniaus universiteas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Lietuvių kultūrinis kraštovaizdis folklore vertybiniu aspektu

Kultūrinis kraštovaizdis tradicinės kultūros kontekstuose šiandien paprastai interpretuojamas dvejopai – kaip išorinis ir vidinis. Išorinė kultū-

rinio kraštovaizdžio pusė dažnai siejama su turizmo kultūros poreikiais (peizažu, architektūra, istoriniais paminklais ir pan.); tuo tarpu vidinį jo turinį, kuris ypač aktualus ir prieinamas tik vietinei bendrijai, sudaro folkloro kalba deklaruojamos vertybės (apie lietuviško kraštovaizdžio sampratą žr. Maceina 1991: 470–480). Kaip gerai žinoma, pagrindinė tradicinės bendruomenės gyvavimo sąlyga – turėjimas kolektyvinės atminties, neretai išsiskiriančios stebėtinu patvarumu (Durkheim 1999: 40). Pastarąjį kadaise palaikė nuolat kartojami šeimos, kalendorinių švenčių bei dar kitokie ritualai, kurie yra sakytinės kultūros centre ir šaknimis suaugę su tautosakine kūryba. Ir tik vėlyvaisiais laikais šios istorinės atminties saugojimas persikels į rašto kultūros lauką (Lotman: 2004). Svarbu priminti, jog folkloras minėto kultūrinio kraštovaizdžio recepcijoje vidinio turinio aspektu atstovauja itin plataus spektro tradicinės kultūros proceso vyksmui. Visų pirma jį suvokiame kaip tautosakos kūrinių gyvavimą bendruomenėje, kai jis neatsiejamas nuo žmonių pasaulėjautos ir gyvensenos bei abi šias plotmes įprasminančių papročių, ritualų ir tikėjimų. Tokią kultūrinę refleksiją gyvai atliepia būtent lietuvių liaudies daina, jau nuo XIX a. įgijusi tautinės vertybės statusą ir šiame pranešime neatsitiktinai pasirenkama pagrindiniu istorinės atminties įrankiu. Literatūrologų teigimu, kiekvienas praeities kūrinio interpretavimas yra dialogas tarp praeities ir dabarties, o supratimas įvyksta tada, kai mūsų istorinių reiškinių ir prielaidų horizontai susilieja su paties kūrinio „horizontais“ (Eaghton: 81). Būtent šių reiškinių ar tikslų jų nuorodų šiandien dažnai jau nebeaptinkame skaitydami liaudies poeziją, nebeatsekame pamatinių jų kontekstų, kuriais kadaise buvo remiamasi ir kurie sudarė tropus; pagaliau pats vertybinis – pamatinis pobūdis mums pasidaręs nebeaiškus, o bendrosios vietos (*loci communes*) nebepasidalijamos, todėl jas tenka rekonstruoti, tam tikru mastu net sukonstruoti (plg. Sverdiolas 2009).

Tokį tikslą turi ir šis pranešimas – pasiaiškinti dainų poetinime diskurse išryškėjusias bendrasias vietas, tam tikras žodyno prasmių sutelktis, siekiant interpretuoti, kuo jos reikšmingos kultūrai, ar tebėra aktualios šiandien. Nors lietuvių dainuojamoji tautosaka reflektuoja skirtingų laikų patirtis, tačiau nepaisant to, joje iškyla net kelios nesikeičiančios teminės linijos, tarp jų itin ryški yra gamtos ir šeimos (giminės) paralelė. Mūsų dienas pasiekusiame senųjų dainų kanone (į kanoną žvelgiant kaip į normatyvinių verčių steigimą) šios dvi plotmės išsiskiria ypatingu produktyvumu bei tęstinumu; turime galvoje bendruomenės ir jos mažiausio segmento – šeimos (giminės) ir gamtojautos sambūvio poetinį

pasakojimą dainose, kuris andai turėjo / turi stiprias autoriteto galias. Kartu tai bus proga pasvarstyti, kaip šiandien mus veikia liaudies dainų tekstai, kokios jų idėjos ilgainiui išlieka nenuvertėjusios ir ką galėtume įtraukti ir į šiuolaikinio žmogaus kultūrinių vertybių skalę.

Litewski krajobraz kulturowy w folklorze – aspekt aksjologiczny

Krajobraz kulturowy w kontekście tradycyjnej kultury jest obecnie rozumiany dwójako – jako krajobraz zewnętrzny i wewnętrzny. Zewnętrzna strona krajobrazu kulturowego często jest kojarzona z potrzebami kultury turystycznej (z pejzażem, architekturą, zabytkami historycznymi itp.). Natomiast jej treść wewnętrzną, która jest szczególnie aktualna i dostępna jedynie w obrębie lokalnej wspólnoty, tworzą wartości przekazywane za pośrednictwem języka folkloru (na temat pojęcia krajobrazu litewskiego zob. Maceina 1991: 470–480). Jak wiadomo, podstawowym warunkiem funkcjonowania tradycyjnej wspólnoty jest posiadanie pamięci zbiorowej, która nierzadko wyróżnia się zaskakującą odpornością (Durkheim 1999: 40). Tę wspólnotę niegdyś podtrzymywały powtarzane cyklicznie rytuały związane ze świętami rodzinnymi i kalendarzowymi oraz inne, które znajdują się w centrum kultury mówionej i korzeniami są zrosnięte z twórczością ludową. Dopiero w późniejszych czasach przechowywanie tej historycznej pamięci zostanie przeniesione do kręgu kultury piśmienniczej (Lotman: 2004). Warto przypomnieć, że folklor w recepcji wspomnianego krajobrazu kulturowego pod względem aspektu treści wewnętrznej odpowiada działaniu wyjątkowo szerokiego spektrum procesów typowych dla tradycyjnej kultury. Przede wszystkim rozumiemy go jako żywotność utworów folklorystycznych we wspólnocie, kiedy jest ona nierozłącznie związana z odczuwaniem przez ludzi świata oraz ich trybem życia, a także zwyczajami, rytuałami i wierzeniami, które nadają tym dwu płaszczyznom sens. Taką kulturową refleksję oddaje właśnie litewska pieśń ludowa, która już od XIX wieku zdobyła status wartości narodowej i w niniejszym referacie nieprzypadkowo została wybrana jako podstawowe narzędzie pamięci historycznej. Zdaniem literaturoznawców każde interpretowanie utworu z przeszłości stanowi dialog pomiędzy przeszłością i teraźniejszością, do zrozumienia dochodzi wtedy, gdy horyzonty naszych znaczeń i przesłanek historycznych pokrywają się z „horyzontami” samego utworu (Eagleton: 81). Dzisiaj czytając poezję ludową już nie rozpoznajemy tych znaczeń lub ich ścisłych odniesień, nie odnajdujemy fundamentalnych kontekstów, na których

się niegdyś opierano i które tworzyły tropy. Wreszcie sam jej charakter wartościująco-fundamentalny stał się dla nas niejasny, wspólne miejsca (*loci communes*) nie poddają się podziałowi, dlatego wymagają one zrekonstruowania, a w pewnym stopniu nawet skonstruowania od nowa (por. Sverdiolas 2009).

Taki właśnie cel ma niniejszy referat – wyjaśnienie ujawniających się w poetyckim dyskursie pieśni wspólnych miejsc, nagromadzenia pewnych sensów słownikowych, co ma pomóc w wyjaśnieniu, dlaczego mają one znaczenie dla kultury i czy są aktualne również dzisiaj. Wprawdzie litewski folklor śpiewany odzwierciedla doświadczenia z różnych lat, ale pomimo to ujawniają się w nim niezmiennie aż cztery linie tematyczne, wśród nich szczególnie wyraźna jest paralela pomiędzy przyrodą i rodziną (krewnymi). W zachowanym do dzisiaj kanonie dawnych pieśni (oceniając kanon jako założenie normatywnych wartości) te dwie płaszczyzny wyróżniają się wyjątkową produktywnością i ciągłością – mam na myśli zawartą w pieśniach poetycką narrację współlistnienia wspólnoty i jej najmniejszego segmentu – rodziny (krewnych) oraz odczuwania przyrody, które niegdyś miało rangę silnego autorytetu. Będzie to również okazja do rozważań nad tym, w jaki sposób dzisiaj na nas oddziałują teksty pieśni ludowych, a także które z zawartych w nich idei nie utraciły wartości i w związku z tym możemy je włączyć do zasięgu wartości kulturowych współczesnego człowieka.

Literatūra

Eagleton Terry 2000, *Įvadas į literatūros teoriją*, iš anglų kalbos vertė Marijus Šidlauskas, Vilnius: Baltos lankos.

Durkheim Émile 1999, *Elementarios religinio gyvenimo formos*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė, Jonė Ramunytė, Vilnius: Vaga.

Lotman Jurij 2004, *Kultūros semiotika*, straipsnių rinktinė, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų kalbos vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos.

Maceina Antanas 1991, *Raštai*, t. 1, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis.

Sverdiolas Arūnas 2009, Pamokslai apie paveikslus, in: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas Fabijono Birkovskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus, pamokslo faksimilė, vertimas ir studija*, sudarė Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 54–80.

Habil. dr. Joanna Szadura

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Koncept TYGODNIA w języku i kulturze

7-dniowy tydzień jest miarą czasu znaną wielu kulturom i językom. Geneza tego konceptu, podział na dni tygodnia i scenariusze życia społecznego z nimi związane zostały utrwalone w danych językowych (np. w nazwach, definicjach leksykograficznych) oraz „przyjętych” (praktykach, wierzeniach). Ujawniają one, że tydzień jest niezwykle wyrazistym przykładem wpływu oddziaływania na jego konceptualizację czynników „przyjętych” i w wyjątkowy sposób łączy w sobie wpływy wielu kultur. Część badaczy wyróżnia trzy zasadnicze systemy konceptualizacji 7-dniowego tygodnia: planetarny (babiloński), kościelny (staro- i nowotestamentowy) oraz słowiański, część uznaje, że brak jednoznacznych przesłanek za uznaniem istnienia słowiańskiego przedchrześcijańskiego 7-dniowego tygodnia. Jednak, co dokumentuje współczesna polszczyzna, tydzień jako jednostka czasu coraz skuteczniej „odrywa się” od swego kulturowego podglebia (systemy wierzeń i stan wiedzy astronomicznej), stając się jednostką czasu laickiego. Formy jego konceptualizacji korespondują bowiem z przemianami życia społecznego, czego świadectwem jest segmentacja tygodnia (z poniedziałkiem jako dniem pierwszym), zmiana statusu niedzieli (traktowanego jako dzień wolny od pracy) oraz przemiany w organizacji czasu tygodniowego.

Wykład przynosi omówienie problemu zmian konceptualizacji 7-dniowego tygodnia z płaszczyzny współczesnej polszczyzny ogólnej. Materiałem, który stanowi podstawę opracowania są dane leksykograficzne (słowniki języka polskiego), wyniki badań ankietowych oraz materiały pozyskane z Narodowego Korpusu Języka Polskiego.

SAVAITĖS konceptas kalboje ir kultūroje

7-ių dienų savaitė – laiko matas, žinomas daugelyje kultūrų ir kalbų. Šio koncepto genezė, suskirstymas į savaitės dienas ir su jomis susiję gyvenimo scenarijai įsitvirtino kalboje (pvz., pavadinimuose, leksikografinėse definicijose) ir „priekalbiniuose“ duomenyse (lenk. dane „przyjętych”).

we“), t. y. tikėjimuose, praktikose. Jie atskleidžia, kad savaitė – tai ypač ryškus „priekalbinių“ elementų konceptualizavimo pavyzdys, ypatingu būdu jungiantis daugelio kultūrų įtaką. Dalis tyrėjų išskiria tris pagrindines 7-ių dienų savaitės konceptualizavimo sistemas: planetarinę (Babilono), bažnytinę (Senojo ir Naujojo Testamento) ir slaviškąją. Kiti teigia, kad nepakanka duomenų, patvirtinančių slavų ikirikščioniškosios 7-ių dienų savaitės egzistavimą. Vis dėlto, savaitė, kaip laiko vienetą, įsitvirtinęs šiuolaikinėje lenkų kalboje, vis sėkmingiau „atsiskiria“ nuo savo kultūrinio pagrindo (tikėjimo sistemų ir turimų astronominių žinių) ir tampa sekuliaraus laiko matavimo vienetu. Jo konceptualizacijos formos atitinka visuomenės gyvenimo pokyčius, kuriuos geriausiai atspindi savaitės padalijimas (kai pirmadienis laikomas pirmąja savaitės diena), sekmadienio statuso pokytis (laikomas nedarbo diena) ir pokyčiai planuojant savaitės laiką.

Pranešime pristatoma 7-ių dienų savaitės konceptualizavimo pokyčių problema, žvelgiant iš šiuolaikinės bendrinės lenkų kalbos perspektyvos. Tyrimo pagrindas – tai leksikografiniai duomenys (lenkų kalbos žodynai), anketinių tyrimų rezultatai ir medžiaga, surinkta iš Lenkų kalbos nacionalinio tekstyno.

Dr. Loreta Vaičiulytė-Semėnienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
Instytut Języka Litewskiego, Wilno

Draugo konceptas, remiantis daiktavardžio draugas formomis dabartinės lietuvių kalbos publicistikoje

Šio pranešimo objektas – draugo konceptas, remiantis skirtingomis reciprokiniu daiktavardžio draugas formomis publicistikos sakinyje. Struktūrinis požiūris į reikšmę (Hjelmslev 1995: 36tt; Greimas 2005: 47tt) derinamas su kognityviniu (plg. Tissari 2008). Laikomasi nuomonės, kad struktūrinė reikšmė su konceptu susijusi dalies ir visumos santykiu sąlygiškai; „struktūrinė reikšmė yra eksplikuota kognityvinė reikšmė“ (Jakaitienė 1988: 58; plg. Jakaitienė 2010: 56; Gudavičius 2011: 117). Analizuojami žodžių tarpusavio santykiai sakinyje ir žiūrįma, koks / kaip yra verbalizuojamas draugo konceptas kaip kalbos vartotojų sąmonėje

glūdinti kintanti konceptuali informacija, mąstymo turinys, strategija (plg. Jakaitienė 1988: 42tt; 2010: 17tt). Jo pagrindu kalbama apie vadinamąjį kalbos pasaulėvaizdį kaip kalbos elementuose užfiksuoto turinio supratimą; tam tikrą tikrovės interpretaciją kalboje (Gudavičius 2007: 10, 2009: 11tt; Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017: 20tt).

Tai tekstynu paremtas (corpus-based) tyrimas. Publicistikos medžiaga rinkta iš Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre sudaryto *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT).

Kreipiamas dėmesys, kad sakinyje draugas eitų predikatu arba kad būtų vienu iš predikato valentinių aktantų, ir kalbama apie tai, kaip draugo konceptas susijęs su žmogaus tapatybės (Vaičiulytė-Semėnienė 2018: 105tt; plg. Joseph 2004) ir šeimos (Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017: 116tt; plg. Auhaben 1991; Nötzoldt-Linden 1994; Bude 2008) konceptais; siūloma į draugą žiūrėti graduotai: kaip labiau ir mažiau tikrą draugą (plg. Aristoteles 1999; draugo definicijas BLKŽe, DŽe, LKŽe).

Koncept przyjaciela na podstawie form rzeczownika draugas we współczesnej publicystyce litewskiej

Przedmiotem badań jest koncept przyjaciela na podstawie różnych form rzeczownika recyprokalnego draugas (przyjaciel) w zdaniach publicystycznych. Strukturalny pogląd na znaczenie (Hjelmslev 1995: 36tt; Greimas 2005: 47tt) jest tu łączony z kognitywnym (por. Tissari 2008). Wychodzi się z założenia, że znaczenie strukturalne jest warunkowo związane z konceptem na zasadzie relacji części i całości; „znaczenie strukturalne jest eksplikowane przez znaczenie kognitywne“ (Jakaitienė 1988: 58; por. Jakaitienė 2010: 56; Gudavičius 2011: 117). Analizowane są relacje pomiędzy wyrazami w zdaniu oraz to, który i w jaki sposób werbalizowany jest koncept przyjaciela jako ukryta w świadomości użytkowników języka konceptualna informacja, treść myślenia, strategia (por. Jakaitienė 1988: 42tt; 2010: 17tt). Na tej podstawie jest mowa o tak zwanym językowym obrazie świata jako o rozumieniu treści utrwalonej w elementach językowych; o interpretacji pewnej rzeczywistości w języku (Gudavičius 2007: 10, 2009: 11tt; Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017: 20tt).

Badanie to jest oparte na korpusie tekstów (corpus-based). Materiały publicystyczne zostały zaczerpnięte ze zbioru *Dabartinės lietuvių kalbos*

tekstynas (Korpus współczesnego języka litewskiego), opracowanego przez Centrum Lingwistyki Komputerowej Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie. Zwracano uwagę na to, żeby leksem *draugas* w zdaniu był predykatem lub jednym z aktantów walentnych predykatu, jest mowa również o tym, w jaki sposób koncept przyjaciela jest związany z konceptami tożsamości człowieka (Vaičiulytė-Semėnienė 2018: 105tt; por. Joseph 2004) i rodziny (Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017: 116tt; por. Auhagen 1991; Nötzoldt-Linden 1994; Bude 2008). Zaleca się patrzeć na przyjaciela z uwzględnieniem stopniowania: jako na bardziej lub mniej prawdziwego przyjaciela (por. Aristoteles 1999; definicje wyrazu *draugas* w słownikach języka litewskiego - BLKŽe, DŽe, LKŽe).

Literatūra ir šaltiniai

Aristoteles 1999, Formen der Freundschaft und Glückseligkeit. – Eichler Klaus-Dieter (Hrsg.), *Philosophie der Freundschaft*, Leipzig: Reclam Verlag, 29–54.

Auhagen Ann Elisabeth 1991, *Freundschaft im Alltag. Eine Untersuchung mit dem Doppeltagebuch*. Bern: Verlag Hans Huber.

BLKŽe – Danutė Liutkevičienė, vyr. red., *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas: elektroninis variantas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015. Prieiga internete: <http://bkz.lki.lt>.

Bude Heinz 2008, Die Aktualität der Freundschaft. – *Hamburger Institut für Sozialforschung: Mittelweg 36, Ausgabe 3/2008*, 6–16.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, sud. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centras. Prieiga internete: <http://donelaitis.vdu.lt>.

DLKŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyriausiasis redaktorius Stasys Keinys. – 7-as patais. ir papild. leid. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, XXVI, 969 p.; elektroninis variantas, 2015. Prieiga internete: lki.lt.

Greimas Algirdas Julius 2005, *Struktūrinė semantika*. Vilnius: Baltos lankos.

Gudavičius Aloyzas 2007, *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: Bibliotheca actorum Humanitaricorum universitatis Saulensis.

Gudavičius Aloyzas 2009, *Etnolingvistika (tauta kalboje)*. Šiauliai: Bibliotheca actorum Humanitaricorum universitatis Saulensis.

Gudavičius Aloyzas 2011, Reikšmė, sąvoka, konceptas ir prasmė. In: *Res Humanitariae X*, 108–119.

Hjelmslev Louis 1995, *Kalba. Įvadas*. Vilnius: Baltos lankos.

Jakaitienė Evalda 1988, *Leksinė semantika*. Vilnius: Mokslas.

Jakaitienė Evalda 2010, *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Joseph John E. 2004, *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

LKŽe – Lietuvos kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Riturė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. – Vilnius: Lietuvos kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). Prieiga internete: www.lkz.lt.

Nötzoldt-Linden Ursula 1994, *Freundschaft. Zur Thematisierung einer vernachlässigten soziologischen Kategorie*. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH.

Rutkovska Kristina, Smetonienė Irena, Smetona Marius 2017, *Vertybės lietuvio pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Akademinė leidykla.

Tissari Heli 2008, Happiness and Joy in Corpus Contexts: A Cognitive Semantic Analysis. – Salmela Mikko, Pessi Anne Birgitta, Tissari Heli (eds.), *COLLeGIUM: Studies Across Disciplines in the Humanities and Social Sciences*, Volume 3: Happiness: Cognition, Experience, Language, 144–174.

Dr. Beata Żywicka

Peremyšlio Vidurio Europos valstybinė aukštoji mokykla
Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska w Przemysłu

Konceptualizacja NARODU we współczesnym języku polskim

Przedmiotem opracowania jest pokazanie pojmowania narodu we współczesnym języku polskim. Autorka wykorzystuje trzy różne, ale wzajemnie uzupełniające się typy danych (systemowe, ankietowe i tekstowe). Sięgając do etymologii słowa, definicji słownikowych ukazuje wieloaspektowy model narodu jako wspólnoty ludzi (aspekt psychospołeczny), mieszkających na określonym terytorium (aspekt fizyczny i lokalistyczny), mówiących zazwyczaj jednym językiem, mających wspólną kulturę (aspekt kulturowy), podobny światopogląd (aspekt ideowy), realizujących wspólne interesy ekonomiczne (bytowy), społeczne i polityczne. Analizując teksty wywołane, ankiety zebrane w środowisku uniwersyteckim młodych ludzi – studentów w roku 1990, 2000 i 2010, przedstawia pewne znaczące różnice, które w głównej mierze dotyczą płaszczyzny politycznej oraz ideowej. Zwraca uwagę, że w roku 1990 dla młodych ludzi potrzeba niezawisłości i suwerenności okazała się silniejsza niż u ich rówieśników 20 lat później i wiązała się z transformacją ustrojową, jaką przeszła Polska w 1989, kiedy po latach życia za „żelazną kurtyną” naród mógł nareszcie otwarcie realizować idee wolności i poczuć smak życia w niezależnym, autonomicznym i demokratycznym państwie. Przybliżając funkcjonowanie pojęcia narodu we współczesnym zróżnicowanym ideologicznie dyskursie publicznym, wykorzystuje koncepcję profilu i profilowania. Pokazuje, że w dyskursie narodowo-katolickim oraz w wypowiedziach księży i dostojników kościelnych (biskupów) dominuje obraz narodu katolickiego – strażnika wartości duchowych – związanego w sposób silny i trwały z wiarą, wartościami chrześcijańskimi oraz Kościołem. W dyskursie liberalno-demokratycznym zauważa się zdecydowane oddzielenie narodu od ksenofobii i klerykalizmu. Charakterystyczna staje się koncepcja narodu posiadającego uprawnienia polityczne, obowiązki obywatelskie, otwartego, tolerancyjnego, zróżnicowanego etnicznie, który jest fundamentem tworzenia demokratycznego państwa. W dyskursie lewicowym naród staje się synonimem obywateli, wyborców i Polaków. Tworzy wspólnotę, której wyznacznikiem jest głębokie poczucie więzi łączące członków narodu oraz duma z przynależności do niego.

TAUTOS konceptualizavimas šiuolaikinėje lenkų kalboje

Tyrimo objektas – tautos suvokimas šiuolaikinėje lenkų kalboje. Autorė naudoja tris skirtingus, bet vienas kitą papildančius duomenų tipus (sisteminius, anketinius ir tekstinius). Žodžių etimologijos ir žodyninių definicijų analizė parodo daugiaaspektį modelį tautos, kaip žmonių bendruomenės (psichosocialinis aspektas), gyvenančios tam tikroje teritorijoje (fizinis ir lokatyvinis aspektas), kalbančios dažniausiai viena kalba, turinčios bendrą kultūrą (kultūrinis aspektas), panašų požiūrį į pasaulį (ideologinis aspektas), turinčios panašius ekonominius (buitinis aspektas), visuomeninius ir politinius interesus. Pasirinktų testų ir anketų, surinktų universiteto aplinkoje (studentų apklausos atliktos 1990, 2000, 2010), analizė parodo reikšminius skirtumus, ypač politinėje ir ideologinėje srityse. Pastebima, kad 1990 m. jaunimas jautė stipresnį nepriklausomybės ir suverenumo poreikį, nei jų bendraamžiai, gyvenę 20 metų vėliau. Tai buvo susiję su 1989 m. santvarkos Lenkijoje pokyčiais, kai tauta, ilgus metus gyvenusi už „geležinės uždangos“, pagaliau galėjo atvirai įgyvendinti laisvės idėjas ir mėgautis gyvenimu nepriklausomoje, autonominėje ir demokratinėje valstybėje. Aiškindama tautos sąvokos funkcionavimą šiuolaikiniame ideologiškai skirtingame viešajame diskurse, autorė naudoja profilio ir profiliavimo koncepciją bei parodo, kad tautiniame-katalikiškajame diskurse ir kunigų bei bažnyčios autoritetų (vyskupų) kalbose dominuoja katalikiškosios tautos – dvasinių vertybių sergėtojos – vaizdas, tvirtai susijęs su tikėjimu, krikščioniškosiomis vertybėmis bei bažnyčia. Liberaliame-demokratiname diskurse pastebimas ryžtingas tautos atskyrimas nuo ksenofobijos ir klerikalizmo. Tauta vis dažniau suvokiama, kaip turinti politinę galią, pilietišką pareigą, atvira, tolerantiška, etniškai įvairi, kaip demokratinės valstybės kūrimo pamatas. Kairiųjų diskurse tauta tampa piliečių, rinkėjų ir lenkų sinonimu. Ji sudaro bendruomenę, kurios vienas esminių rodiklių – tvirtas tautos atstovų tarpusavio ryšys ir priklausymo tautai garbės jausmas.

9786090701959